

New
Direction

Leo Marić

POPULISTIČKA POLITIKA I EGALITARNE IDEJE U MEĐURATNOJ EUROPI

Studija slučaja Hrvatske

978-2-87555-121-4

Founded by Margaret Thatcher in 2009 as the intellectual hub of European Conservatism, New Direction has established academic networks across Europe and research partnerships throughout the world.

newdirection.online @europeanreform

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament.
REGISTERED OFFICE: Rue du Trône, 4, 1000 Brussels, Belgium. EXECUTIVE DIRECTOR: Witold de Chevilly.

The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.

1	Uvod	5
2	Josip Županov i teorija egalitarnoga sindroma	7
3	Uzroci egalitarnoga sindroma	12
4	O agrarnom populizmu	15
5	„Seljačka ideologija“ i egalitarni sindrom	17
6	Agrarni populizmi u srednjoistočnoj Europi	23
7	Egalitarni konsenzus nakon 1945.	27
8	Zaključak	29
	Literatura	30
	Summary	33

Leo Marić

Leo Marić hrvatski je povjesničar i publicist. Rođen je u Rijeci 1991., a odrastao je u Vinkovcima, gdje je pohađao osnovnu i srednju školu. Diplomirao je povijest na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Glavna područja interesa su mu: povijest sociologije i socijalnih politika u Hrvatskoj tijekom 19. i 20. stoljeća, povijest hrvatskoga i jugoslavenskoga nacionalizma te suvremena politička filozofija.

1

UVOD

Ideja jednakosti jedna je od temeljnih ideja suvremenoga međunarodnoga političkoga poretka. Njzinu su suvremenu artikulaciju započeli prosvjetiteljski filozofi u 18. stoljeću, a tijekom Francuske revolucije postala je i dijelom slavne krilatice „liberté, égalité, fraternité“ pod kojom su počinjeni brojni zločini. I liberalizam, i marksizam, kao dvije od tri najvažnije političke ideologije modernoga doba, ostvarenje društvene i gospodarske jednakosti – iako u različitim oblicima – smatrali su jednim od najvažnijih dijelova svojega programa. Od 2015. i Ujedinjeni narodi kao deseti od sedamnaest ciljeva svoje *Agende 2030 za održivi razvoj*, najvažnijega razvojnoga dokumenta UN-a, naveli su smanjenje nejednakosti unutar i među državama.¹ Egalitarizam kao doktrina koja naglašava važnost ostvarenja društvene jednakosti u najširem smislu, dakle, nadživio je sve velike političke lomove posljednjih dvije stotine godine, a njegova prihvaćenost nadilazi civilizacijske i ideološke granice.

Gospodarske nejednakosti tijekom 20. stoljeća postale su također popularna tema istraživanja u ekonomskoj znanosti, s posebno velikim zamahom nakon okončanja Hladnoga rata.² Danas sva veća sveučilišta u svijetu imaju istraživačke centre i studije posvećene globalnim nejednakostima. Iako je riječ o istraživanjima utemeljenima na empirijskim podacima, ona su uvijek obilježena snažnim normativnim pristupom, a često i isprepletena s ljevičarskim političkim zahtjevima. Primjerice, jedan od utemeljitelja discipline, britanski ekonomist Anthony Atkinson bio je 1990-ih savjetnik francuskoga socijalističkoga premijera Lionela Jospina. Najznamenitiji trenutni istraživač globalnih nejednakosti, francuski ekonomist Thomas Piketty javno je podržavao kandidate francuske Socijalističke stranke u više navrata, a sredinom 2010-ih kratkotrajno je bio i jedan od ekonomskih savjetnika vođe britanskih laburista Jeremyja Corbina. Govoreći o socioekonomskim indikatorima kojima se mjeri razina globalnih nejednakosti, Piketty je tvrdio da „rabljen na odgovarajući način, umjereno i kritički, jezik socioekonomskih indikatora neizostavna je dopuna prirodnomu jeziku u borbi protiv intelektualnoga nacionalizma, za izbjegavanje manipulacija gospodarskih elita i izgradnju novoga egalitarnoga obzora.“³

Kritičari ekonomskoga egalitarizma obično se u svojoj kritici usredotočuju na neekonomске argumente poput isticanja prvenstva borbe protiv siromaštva i protuslovlja između meritokracije i (radikalnoga) egalitarizma, ili pak ekonomske argumente poput štetnih učinaka egalitarnih mjera na gospodarski rast i učinkovitost.⁴ Istodobno, malo tko od njih odvažio se kritizirati egalitarizam kao takav. Važnu iznimku predstavlja hrvatski sociolog Josip Županov (1923–2004) koji je, paradoksalno, svoju teoriju egalitarnoga sindroma izgradio 1960-ih, tijekom komunističke vladavine u Jugoslaviji i Hrvatskoj, kada je marksistička paradigma posjedovala potpunu prevlast u javnom diskursu.

U svojim sociološkim istraživanjima društvenih normi među hrvatskim radnicima 1960-ih – u okružju jugoslavenskoga samoupravnoga socijalizma – Županov je uočio raširenu prisutnost nekoliko egalitarnih normi. Sljedećih je godina, nakon daljnjih empirijskih istraživanja, oblikovao teoriju egalitarnoga sindroma. Egalitarni sindrom, tvrdio je on, sastoji se od sedam različitih manifestacija radikalnih egalitarnih vrijednosti i perspektiva koje, uzete zajedno, čine najveću prepreku gospodarskomu razvitku Hrvatske u 20. stoljeću. Županovljevi radovi stekli su novu popularnost u postkomunističkoj Hrvatskoj tijekom 1990-ih, kada su predstavljali zanimljivo objašnjenje problema s kojima se hrvatsko društvo suočavalo tijekom postupka tranzicije iz socijalističkoga u tržišno gospodarstvo. Tijekom posljednjih nekoliko godina svjedočili smo većemu broju polemika o empirijskoj valjanosti i teorijskim implikacijama teorije egalitarnoga sindroma. O Županovljevoj teoriji raspravljali su ekonomisti, sociolozi i politolozi, a količina objavljenih znanstvenih radova o toj temi upućuje na zaključak da je riječ o jednoj od najvažnijih polemika u suvremenoj hrvatskoj znanosti.

No, povijesni korijeni egalitarnoga sindroma u Hrvatskoj ostali su na marginama te polemike. Neki su sociolozi, uključujući i samoga Županova, tražili njegove korijene u kulturnim obrascima predmoderne seljačke kulture, koju su obilježavali nekapitalistički oblici proizvodnje. Drugi su ukazivali na 45 godina komunističke vladavine u Hrvatskoj kao uzrok snažne prisutnosti egalitarnih normi.

1 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/inequality/>

2 Za pregled povijesti istraživanja globalne (gospodarske) nejednakosti tijekom 20. st. vidi MILANOVIĆ 2023: 189–297.

3 PIKETTY 2022: 28.

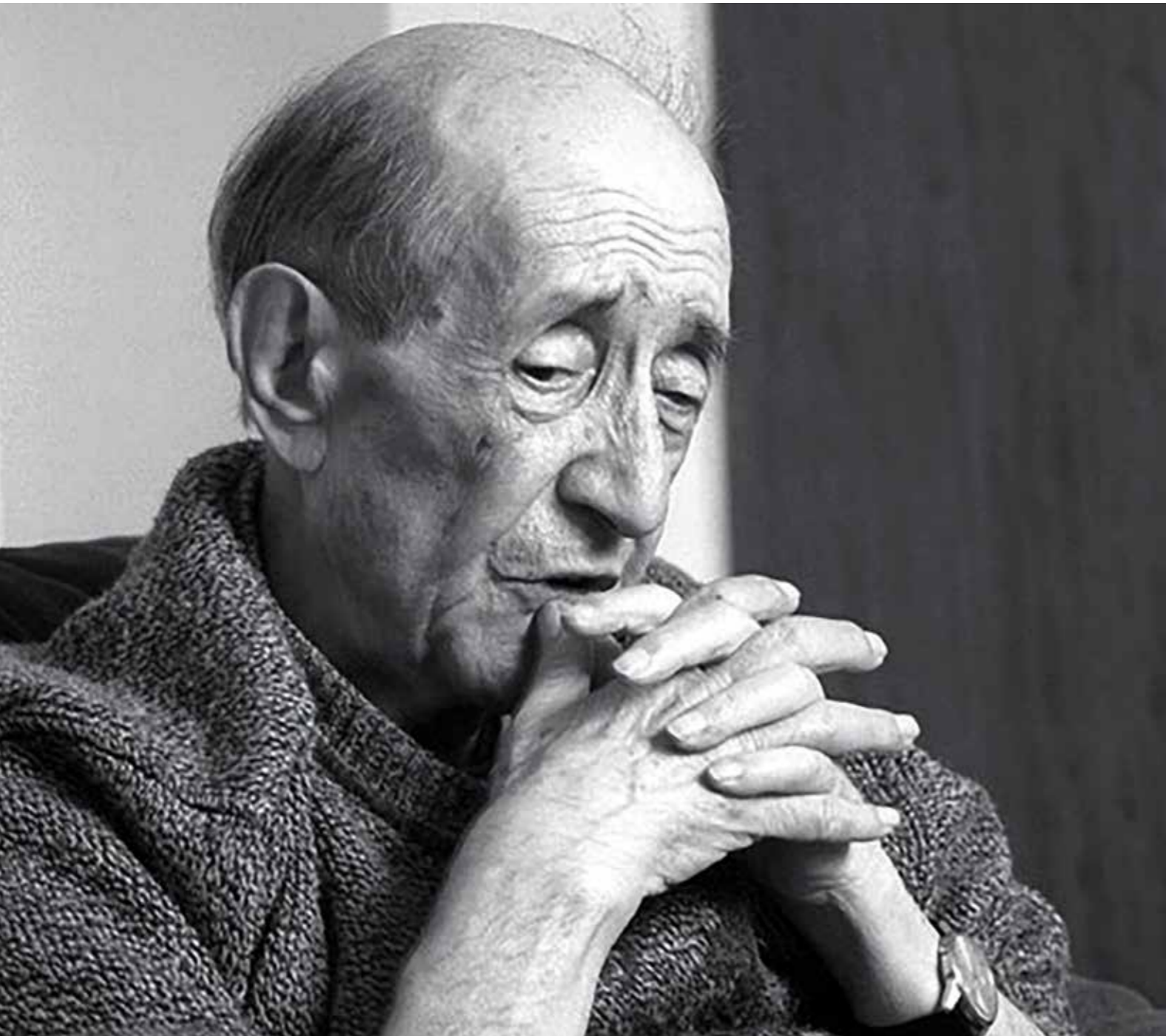
4 Npr. vidi SAETZ, WHITE 2019.

Ovaj će izvještaj preispitati korijene egalitarnoga sindroma u hrvatskoj političkoj kulturi upućujući na agrarni populizam u međuraću kao mogući uzrok. Najjača politička stranka u Hrvatskoj između Prvoga i Drugoga svjetskoga rata bila je Hrvatska seljačka stranka (HSS) na čelu sa Stjepanom Radićem i Vladkom Mačekom. Tzv. „seljačka ideologija“ koju je je stranka promovirala sadržavala je većinu od sedam manifestacija egalitarnoga sindroma kako ga je opisao Županov.

S obzirom da prisutnost egalitarnoga sindroma nije svodiva samo na Hrvatsku nego da je riječ o širem fenomenu, hipotezu o korijenima egalitarnoga sindroma u međuratnoj populističkoj politici ispitat ćemo usporedbom sa zemljama

u srednjoistočnoj Europi sa sličnom povijesnom putanjom. Pritom će posebni naglasak biti stavljen na politiku agrarnih populističkih stranka u regiji, poput stranaka proisteklih iz pučkoga pokreta u Poljskoj, Republikanske zemljoposjedničke i seljačke stranke u Čehoslovačkoj i Narodne seljačke stranke u Rumunjskoj.

Posljednji dio izvještaja bit će posvećen kratkoj analizi posljedica raširenosti egalitarnoga sindroma na izgradnju legitimiteta komunističkih režima u srednjoistočnoj Europi, ali i dugoročnim posljedicama koje njihova prisutnost u postkomunističkom razdoblju predstavlja za političku kulturu i gospodarski razvitak regije.

2

JOSIP ŽUPANOV I TEORIJA EGALITARNOGA SINDROMA

Tvorac teorije egalitarnoga sindroma hrvatski je sociolog Josip Županov. Županov je rođen 1923. na otoku Šolti, tada dijelu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevina Jugoslavija) u seljačkoj obitelji. Osnovnu školu završio je na rodnom otoku, a zatim je pohađao katoličku klasičnu gimnaziju u Splitu, prilikom čega je bio smješten u biskupskom sjemeništu. Nakon treće godine nastavio je školovanje u sklopu državne klasičnegimnazije u sjemeništu procijenili danije pogodan za svećeničko zvanje. Tijekom gimnazijskih godina postao je isprva hrvatski nacionalist i antikomunist, no kroz doticaj s komunističkim tiskom i s nekoliko poznanika komunista postao je otvoreniji za marksističke ideje.⁵ Početkom ljeta 1943. uključio se u komunistički partizanski pokret i postao članom Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), a nekoliko mjeseci poslije, dan uoči talijanske kapitulacije, primljen je u članstvo Komunističke partije Jugoslavije. Od jeseni 1943. do jeseni 1945., kada je demobiliziran, bio je na položajima propagandnoga dužnosnika na Braču, vojnoga obavještajca na Visu i zapovjednika manje partizanske postrojbe koja je sudjelovala u borbama na Braču i u Dalmatinskoj zagori.⁶

Prve poslijeratne godine su „crna rupa“ u Županovljevom životopisu, o kojima nam ni sâm Županov ni njegovi biografi ništa ne govore. Znamo tek da je od 1950. bio asistent na Katedri za političku ekonomiju Više partijske škole „Đuro Đaković“ u Beogradu. 1950-ih je također bio glavni urednik u Izdavačkom poduzeću „Kultura“, što ga je *de facto* činilo zaduženim za političku cenzuru. Istodobno je završio studij prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U sklopu otvaranja socijalističke Jugoslavije zapadnim utjecajima, Županov je iskoristio priliku da, kao stipendist Fordove zaklade, provede nastavnu godinu 1960./1961. na studiju industrijske sociologije na Sveučilištu Cornell u SAD-u. Doktorat iz sociologije stekao je na Sveučilištu u Ljubljani 1965. godine. Znanstvenu karijeru proveo je kao istraživač i predavač na Institutu za društveno upravljanje u Zagrebu, Ekonomskom fakultetu i Filozofskom fakultetu u Zagrebu te na Fakultetu za društvene znanosti u Ljubljani, obnašajući i mnoge vodeće uloge na spomenutim

ustanovama. Godine 1991. izabran je za redovitoga člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.⁷

Tijekom svojega znanstvenoga djelovanja Županov je objavio velik broj knjiga i znanstvenih članaka, no najviše je upamćen ostao po teoriji egalitarnoga sindroma. Ta je teorija po ocjeni brojnih hrvatskih sociologa „najvitalnija teorija u našoj sociologiji“, odnosno „najutjecajniji analitički koncept domaće sociologije“.⁸ Danijela Dolenc uspjele je u svojem radu iz 2014. nabrojati čak 23 znanstvena rada koji su se do te godine bavili Županovljevom teorijom egalitarnoga sindroma, a u polemikama o tome koje su se vodile sljedećih godina objavljeno ih je još barem desetak.⁹ O čemu je zapravo riječ? Što je tako posebno u Županovljevoj teoriji da ona i pola stoljeća nakon svojega nastanka zaokuplja hrvatske sociologe?

Županov pravi razliku između „običnoga“, umjerenoga egalitarizma i radikalnoga egalitarizma. Umjereni egalitarizam zastupa načelo jednakosti prilika, odnosno ravnopravnu „distribuciju društvenih položaja“. S druge strane, radikalni egalitarizam zagovara jednakost ishoda, odnosno „alokaciju društvenih nagrada“. Predmet Županovljeve kritike prvenstveno je radikalni egalitarizam.¹⁰

Problemom egalitarizma on se prvi put bavio u članku „Proizvođač i riziko“ iz 1967., u kojem je zastupao poduzetnički način razmišljanja kao nužnost za funkcioniranje radničkoga samoupravljanja u Jugoslaviji. Šezdesete godine u Jugoslaviji obilježio je novi zamah u razvoju socijalističkoga samoupravnoga sustava, koji je 1963. definiran i novim Ustavom SFRJ, a 1965. detaljnije razrađen u Osnovnom zakonu o radnim odnosima. U tom društveno-političkom kontekstu, Županov radničko samoupravljanje promatra kao oblik „kolektivnoga poduzetništva“ te nastoji na njega primijeniti analize zapadne industrijske sociologije i socijalne psihologije. „Da bi sistem kolektivnog poduzetništva efikasno funkcionirao, proizvođač treba da se ponaša kao poduzetnik; da bi se tako ponašao, treba da rezonira kao poduzetnik, da ima poduzetničke stavove“,

5 ŽUPANOV 1998: 15–24.

6 ŽUPANOV 1998: 33–34, 40–41, 43–44.

7 CIFRIĆ 2017: 9–10.

8 FANUKO 1998; KATUNARIĆ 2011: 22..

9 DOLENEC 2014: 42.

10 ŽUPANOV 1995: 175.

Leo Marić, 1969.

tvrdio je Županov. Taj potreban poduzetnički mentalitet, ipak, primjećuje on, u sustavu socijalističkoga samoupravljanja nije bio dovoljno razvijen.

Županov, 1969.

Razloge njegove nerazvijenosti Županov je vidio u kulturnim i strukturalnim problemima. Prvo, većina je industrijskih radnika bila ili podrijetlom sa sela ili je još uvijek živjela na selu, pa su se „njihova socijalna iskustva formirala u naturalnoj ili polunaturalnoj privredi kojoj je poduzetništvo posve strano“, odnosno gdje se „poduzetništvo pojavljuje kao vanjska, razorna i neprijateljska sila koja može izazvati samo otpor i averziju“. Tu na scenu stupa egalitarizam: s jedne strane stoji redistributivno razmišljanje koje je povezano s idejom jednakosti dohotka, a s druge strane poduzetničko razmišljanje koje je povezano s idejom jednakosti prilikâ. Iako oba stajališta zapravo predstavljaju različite oblike egalitarizma, Županov tu još uvijek samo prvo stajalište označava takvim, što će u kasnijim radovima biti bolje razrađeno. Drugo, samoupravni socijalizam sadržavao je u sebi strukturalne nedostatke u smislu da radnicima nije pružao poticaj za razvoj poduzetničkoga mentaliteta. Način na koji je to Županov opisao klasični je primjer prikrivenoga pokušaja kritike socijalističkoga egalitarizma: „Ako, na primjer, ne postoji nikakvo objektivno i pouzdano mjerilo za reparticiju čistog efekta na kvalitativno različite jedinice poduzetničkog inputa, onda se reparticija (raspodjela) mora – htjeli to ili ne htjeli, priznali to ili ne priznali – izvršiti na bazi drugih kriterija koji nemaju nikakve veze sa samim modelom.“^[1]

Županov, 1969.

Svoju je hipotezu Županov pokušao empirijski dokazati anketom provedenom u lipnju 1966. među zaposlenicima deset poduzeća u jednom hrvatskom gradu. Anketa je provedena na uzorku od 1156 ispitanika, među kojima su obuhvaćene sve skupine zaposlenika: od industrijskih radnika, preko administrativnoga osobna i stručnjaka, do uprave.^[2] Odgovori zaposlenika nedvosmisleno su pokazali da radnici nisu spremni snositi rizik za poslovanje poduzeća nego da smatraju da je odgovornost za rizik isključivo na upravi poduzeća. Također, velika većina radnika mišljenja je da trebaju biti plaćeni po učinku rada, a ne s obzirom na tržišni uspjeh poduzeća. Naposljetku, anketa je pokazala da radnici pretežno ne prihvaćaju osnovna pravila tržišnoga natjecanja, pa primjerice zastupaju opstanak državne kontrole cijena i u velikom se broju zalažu za to da zajednica treba pomoći poduzeću koje trajno zapadne gubitke umjesto da ga se likvidira.^[3]

Županov, 1969.

Dvije godine poslije, u suautorskom članku s Darinkom Tadić, „Ekonomске aspiracije i društvena norma egalitarnosti“ iz

1969., naziru se prvi obrisi teorije egalitarnoga sindroma. Za Županova i Tadićevu, „jugoslavensko društvo je po svojoj implicitnoj kulturi u visokom stupnju egalitarno društvo, pa možemo pretpostaviti da u tom društvu postoji norma egalitarne raspodjele, u prvom redu materijalnih dobara.“^[4] Ta je tvrdnja ispitana pomoću već navedene ankete iz lipnja 1966., a u ovom su članku analizirani odgovori zaposlenika na pitanja koja u prethodno navedenom članku nisu bila obuhvaćena. Ispitanike se upitalo kolika im je nominalna zarada i kolika im je poželjna (*aspiraciona*) zarada.^[5] Ustanovljeno je da razlika između tehnološkoga stanja i ekonomske situacije u kojima su se nalazila pojedina poduzeća nije gotovo nikako utjecala na razliku u poželjnoj plaći kod njihovih zaposlenika. Također, ni visina nominalne zarade, ni radno mjesto, ni obiteljska situacija nisu utjecali na aspiracije radnika. Tadićeva i Županov zaključili su da, dakle, na razinu poželjne plaće odlučujući utjecaj ima neki opći čimbenik koji je zajednički svima, a pretpostavili su da je taj čimbenik „norma društvene egalitarnosti“. Iako po vlastitomu priznanju tim istraživanjem nisu uspjeli dokazati postojanje „norme društvene egalitarnosti“ kao dijela *eksplicitne kulture* ispitanika (s obzirom da su njihova javno izrečena stajališta bila protiv egalitarne raspodjele, zastupajući umjesto toga „raspodjelu prema radu“), ustvrdili su da je ona ipak uočena u obliku *implicitne kulture*, odnosno u obliku neizrečenih vjerovanja i vrjednota. Drugim riječima, zaposlenici su javno zastupali socijalističku maksimu „svakomu prema njegovu radu“, ali su se istodobno – kada su upitani o poželjnoj zaradi – protivili većoj diferencijaciji u plaćama koja bi proizlazila iz te maksime.^[6]

Županov, 1969.

Konačan oblik teorija egalitarnoga sindroma dobiva u Županovljevu članku „Egalitarizam i industrijalizam“, objavljenom također 1969. godine. Županov tvrdi da je egalitarizam prevladavajuća vrijednost jugoslavenskoga društva na societalnoj razini, pod čime podrazumijeva uvjerenje da svi ljudi, neovisno o svojim sposobnostima, imaju pravo na jednak udio u raspodjeli materijalnih dobara. U pozadini takvoga stajališta stoji implicitna ideja da sposobnosti pojedinca nisu stečene nego uređene, a iz čega slijedi da je potrebno provesti radikalnu distribuciju dobara.^[7] Egalitarizam je, smatra on, „centralna os jednog šireg kompleksa, koji predstavlja „cluster“ kognitivnih perspektiva, etičkih zasada, društvenih normi i kolektivnih stavova“, a taj „cluster“ on naziva *egalitarnim sindromom*.^[8] Županov tada navodi sedam dimenzija egalitarnoga sindroma: perspektiva ograničenoga dobra, redistributivna etika, norma egalitarne raspodjele, „opsesija o privatniku“, antiprofesionalizam,

Županov, 1969.

„intelektualna uravnilovka“ i antiintelektualizam. U kasnijim radovima, nastalima nakon promjenâ 1990., „opsesiju o privatniku“ i antipoduzetnički mentalitet navodi kao odvojene dimenzije (čime njihov broj raste na osam), za što ne navodi jasnih razloga.^[9] Glede posljednje tri navedene dimenzije, u svojim sociološkim istraživanjima iz 2010-ih, Burić i Štulhofer ustanovili su visoku razinu korelacije između njih, pa su na ispitanicima testirali model u kojem su te tri ranije samostalne dimenzije spojili u jednu, nazvanu „intelektualni egalitarizam“, što se pokazalo uspješnim.^[20] Zbog toga ćemo u ovom izvještaju egalitarni sindrom, umjesto kroz sedam ili osam, opisati kroz tih pet dimenzija.

Županov, 1969.

Perspektiva ograničenoga dobra (eng. *zero sum game*) stav je da u zajednici postoji ograničena količina materijalnih dobara i poželjnih stvari (moći, društvenoga ugleda i statusa i sl.), kojih nikad nema dovoljno za sve. To najbolje oslikava hrvatska pučka uzrečica „Dok jednom ne smrkne, drugom ne svane.“ Prema Županovu, takvo razmišljanje šteti društvenoj koheziji, pa se razlike (diferencijacija) nastoje ispraviti pomoću redistributivnih mehanizama, što pak vodi ka egalitarizmu.^[21] U jednom od kasnijih članaka o istoj temi, Županov je pozivajući se na radove američkoga socijalnoga antropologa G. M. Fostera ustvrdio da „korijeni te slike svijeta leže u agrarnoj ekonomiji. Glavni je ekonomski resurs zemlja, a ona se ne može povećati. Tehnologija je stagnantna i ne mijenja se stoljećima. U takvoj situaciji povećanje ljudskog napora ne daje nikakav rezultat.“^[22]

Županov, 1969.

Iz perspektive ograničenoga dobra slijedi druga dimenzija egalitarnoga sindroma, a to je *redistributivna etika*. U pitanju je etika po kojoj je „moralna dužnost čovjeka da ono što ima podijeli s onima koji nemaju“, nasuprot akvizitivne etike po kojoj je „moralna dužnost čovjeka da stječe, a ne da dijeli“. Dok je akvizitivna etika, prema Županovu, obilježje modernoga kapitalizma, redistributivna etika zaostatak je predmodernih društava u kojima su postojale redistributivne institucije u obliku ceremonijalne potrošnje (npr. organizacija rastrošnih svadbi i proslava). Taj se tradicionalni oblik redistributivne etike u modernom dobu preslikao u redistributivnu ulogu države, posebno u socijalističkim sustavima.^[23]

Županov, 1969.

Treća je dimenzija egalitarnoga sindroma *norma egalitarne raspodjele plaća*. Riječ je o kulturnoj normi koja kaže da

Županov, 1969.

„pojedinaц ne samo da ne smije dobiti preveliku zaradu nego ju ne smije ni željeti.“ Težnju ka prevelikoj zaradi društvo smatra nepoželjnom i za nju postoje društvene sankcije. O normi egalitarne raspodjele Županov je pisao zajedno s Darinkom Tadić u ranije spomenutom članku.^[24]

Županov, 1969.

Antipoduzetnički mentalitet četvrta je dimenzija o kojoj je Županov također ranije pisao, a odnosi se na „negativan stav prema poduzetništvu kao obliku ekonomskog ponašanja“, pri čemu se ne misli samo na privatno poduzetništvo nego i na druge oblike poput kolektivnoga poduzetništva. S time je usko povezana „*opsesija o privatniku*“, pod čime Županov podrazumijeva negativan stav posebno prema privatnomu poduzetništvu. Sastavnice toga stava su zazor od bogaćenja te ideja da je ispravan samo onaj rad koji je pod nadzorom države.^[25]

Županov, 1969.

Naposljetku, peta je je dimenzija egalitarnoga sindroma „intelektualni egalitarizam“. Ova je dimenzija kod Županova izvorno bila podijeljena na tri dijela. „Intelektualna uravnilovka“ (Lajoš Tot) označavala je ideju da svi ljudi posjeduju jednake sposobnosti. Njezine su sastavnice negativni stavovi prema poduzetništvu, inovacijama i stvaralaštvu.^[26] Antiintelektualizam je predstavljao omalovažavanje intelektualnoga i glorifikaciju fizičkoga rada te negativan odnos prema intelektualcima.^[27] Naposljetku, antiprofesionalizam je značio negativan stav prema bilo kakvom stručnomu znanju te prema profesionalnim skupinama i organizacijama. Umjesto stručnoga znanja antiprofesionalizam preferira „zdravorazumsku“ prosudbu; umjesto stručnih kriterija preferira političku podobnost. Antiprofesionalizam niječe profesionalne identitete i autonomiju profesionalnih organizacija.^[28]

Županov, 1969.

Navedenih pet dimenzija egalitarnoga sindroma, prema Županovljevoj ocjeni, činili su nepremostivu prepreku za gospodarski razvoj u Hrvatskoj iz nekoliko razloga. Prvo, sprječavali su izgradnju poduzetničkoga mentaliteta koji je bio nužan za funkcioniranje „kolektivnoga poduzetništva“ u sustavu samoupravnoga socijalizma, koji je od 1960-ih počeo uključivati mnoge tržišne sastavnice. Drugo, egalitarna norma raspodjele činila je da „motivacione energije pojedinca“ budu pogrješno usredotočene na ostvarenje jednake plaće umjesto na veću produktivnost kao cilj.^[29] Još 1969. Tadićeva

^[1] ŽUPANOV 1985: 27–30.

^[2] ŽUPANOV 1985: 32–34.

^[3] ŽUPANOV 1985: 43., 48–49., 51–53.

^[4] TADIĆ, ŽUPANOV 1985: 331–332.

^[5] TADIĆ, ŽUPANOV 1985: 334.

^[6] TADIĆ, ŽUPANOV 1985: 356–360.

^[7] ŽUPANOV 1977: 31., 33–34.

^[8] ŽUPANOV 1977: 46.

^[9] ŽUPANOV 1977: 46–47.

^[10] ŽUPANOV 1977: 48; ŽUPANOV 1995: 177–178.

^[11] ŽUPANOV 1977: 49–50.; ŽUPANOV 1995: 177.

^[12] ŽUPANOV 1977: 51–53.; ŽUPANOV 1995: 178.

^[13] ŽUPANOV 1977: 54.; ŽUPANOV 1995: 178–179.

^[14] TADIĆ, ŽUPANOV 1985: 356.

Županov u Zagrebu

i Županov prognozirali su da će to „limitirati porast osobnih dohodaka i porast aspiracija prema dohotku nezavisno od svih drugih okolnosti.“³⁰ Treće, egalitarni sindrom bio je jednim od uzroka neuspjeha ekonomskih reformi u socijalističkoj Jugoslaviji jer je kao skup ukorijenjenih društvenih vrijednosti i kulturnih normi, odnosno kao „društvena matrica“, omogućio dijelu birokracije da se odupre pokušajima reforme.³¹ Nakon promjenâ 1990. godine, u novom kapitalističkom okružju, Županov je ocijenio da je egalitarni sindrom jednako štetan i za razvoj tržišnoga gospodarstva te da predstavlja „zapreku modernizaciji hrvatskog društva.“³²

Županov u Zagrebu

Tijekom 1990-ih i 2000-ih objavljeno je nekoliko radova koji su se doticali teorije egalitarnoga sindroma, no tek je 2010-ih ta teorija postala predmetom ozbiljnijih rasprava i istraživanja. Polemiku o egalitarnom sindromu započela je Danijela Doleneć, politologinja s Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, koja je 2021. izabrana za zamjenicu gradonačelnika Grada Zagreba iz redova zeleno-lijeve koalicije. Doleneć je u članku „Preispitivanje egalitarnog sindroma Josipa Županova“ iz 2014. napisala: „[P]reispitivanjem teorijskih i empirijskih uporišta Županovljeva rada želim ukazati na slabosti njegovih teza o egalitarizmu, čime pripremam temelje za teorijsku rehabilitaciju egalitarizma kao vrijednosne orijentacije koja predstavlja osnovu ljudske emancipacije i materijalne održivosti ljudskog društva.“³³ Unatoč tim jasno izraženim političkim ciljevima, članak je ipak važan doprinos kritičkoj povijesti hrvatske sociologije jer objašnjava društveno-politički kontekst Županovljeva stvaralaštva. Razrada njegove teorije egalitarnoga sindroma u drugoj polovici 1960-ih, naime, zbivala se u jeku liberalnih ekonomskih reformi i uvođenja sastavnica tržišnoga gospodarstva u socijalističkoj Jugoslaviji. Novoj gospodarskoj eliti odgovarale su dublje liberalne reforme, što znači da Županov u kritici egalitarizma nije bio „heretik“ nego dio glavne struje. U korist tomu svjedoči i činjenica da Županov citira više članaka iz tadašnjega tiska koji problematiziraju razne vidove egalitarizma, pa su primjerice i izrazi „intelektualna uravnilovka“ i „opsesija s privatnikom“ posuđenice iz *Borbe*, tvrdolinijaških komunističkih novina. Liberalne reforme dovele su do rasta dohodovne nejednakosti, pa Doleneć smatra da se odgovori ispitanika u anketi koju su Tadić i Županov proveli 1966. mogu tumačiti kao odgovor na tu pojavu, a ne odraz urođenoga egalitarizma.³⁴

Županov u Zagrebu

Osim kontekstualiziranja Županovljevih ideja, Doleneć dovodi u pitanje njihovu empirijsku utemeljenost, prigovarajući mu pretjerane generalizacije, izostanak empirijskih istraživanja

koja bi potvrdila ocjene o štetnom utjecaju egalitarizma produktivnost radnika te na ekonomski rast u Jugoslaviji, kao i uporabu istraživanja koja nisu provedena na reprezentativnom uzorku.³⁵ Iako se ti prigovori čine opravdanim, oni ne uzimaju obzir okvire unutar kojih su jugoslavenska i hrvatska sociologija djelovale 1960-ih i 1970-ih, kada je Županov oblikovao svoju teoriju. Burić i Štulhofer objašnjavaju da u tom trenutku „domaće društvene znanosti nisu posjedovale dovoljnu metodološku sofisticiranost za njezinu (teorije egalitarnoga sindroma, op. L.M.) sustavnu operacionalizaciju i empirijsku provjeru“, a kada je 1990-ih to postalo moguće teorija je već bila „potonula u zaborav zbog sve veće specijalizacije unutar struke, odmaka od tzv. velikih tema i određenog zazora od „kulturnih“ tumačenja, ali i zbog određenog povlačenja hrvatske sociologije iz šireg dijaloga o problematici društvenog razvoja.“ Osim metodoloških ograničenja, tvrde oni, ozbiljnija empirijska propitivanja teorije egalitarnoga sindroma prije 1990-ih nisu bila moguća i zbog političkih razloga.³⁶

Županov u Zagrebu

Kako bi to ispravili, Burić i Štulhofer tijekom svibnja i lipnja 2015. testirali su teoriju egalitarnog sindroma putem ankete provedene među studentima Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Veleučilišta Vern. Rezultati ankete pokazali su da je operacionalizacija teorije bila uspješna. Jedini dio teorije koji se nije pokazao realističnim, odnosno koji nije prošao „test vremena“, bila je podjela na sedam dimenzija, zbog čega su autori modificirali ispitivanje na način da je egalitarni sindrom predstavljen kroz pet dimenzija (o čemu je bilo govora ranije).³⁷ Nakon toga, Burić i Štulhofer proveli su drugo empirijsko istraživanje na nacionalnom uzorku kojim su htjeli ispitati hipotezu o kulturnoj inerciji egalitarnoga sindroma, odnosno možemo li kod egalitarnoga sindroma govoriti o dugotrajnom utjecaju naslijeđenih kulturnih obrazaca, te hipotezu o mogućim posljedicama kulturne inercije, odnosno jesu li točne Županovljeve pretpostavke da egalitarni sindrom negativno utječe na modernizaciju i društveno-gospodarski razvoj zemlje. Anketa je provedena na uzorku od 1000 ispitanika u dobi od 15 do 88 godina s područja cijele Hrvatske. Rezultati su pokazali da nije bilo znatne razlike u odgovorima između skupina ispitanika po spolu, dobi i osobnim приходima. Dapače, i odstupanja u rezultatima između naraštaja koji su proces socijalizacije prošli tijekom komunističke vladavine i mlađih naraštaja, koji su se socijalizirali tijekom Republike Hrvatske, također su bila iznimno malena. To je pokazalo da je prva hipoteza točna, odnosno da egalitarni sindrom nije bio niti je ishod nekih kratkotrajnih društvenih kriza nego da posjeduje

Županov u Zagrebu

dugotrajan utjecaj kao naslijeđeni kulturni obrazac.³⁸ Anketni odgovori zatim su analizirani po županijama, pri čemu su uspoređeni s raznim brojčanim pokazateljima koji govore o socioekonomskom statusu pojedine županije.³⁹ Rezultati su pokazali da postoji negativna povezanost između raširenosti egalitarnoga sindroma i razvijenosti županije, što je prema Buriću i Štulhoferu potvrdilo i drugu hipotezu.⁴⁰

Županov u Zagrebu

Burićevu i Štulhoferovu istraživanju može se prigovoriti izvlačenje dalekosežnih zaključaka iz empirijskih podataka, poput zaključka da korelacija između raširenosti egalitarnoga sindroma i razvijenosti županije (i to na temelju vrlo maloga broja ispitanika po županijama, po priznanju samih autora

Županov u Zagrebu

istraživanja) upućuje na to da je egalitarni sindrom glavni ili bitan uzrok gospodarske nerazvijenosti. Takav pristup, također, zanemaruje čitav niz drugih čimbenika koji uzrokuju (ne)razvijenost pojedine zemlje, o kojima nam govore strukturalistička, institucionalistička i teorija racionalnoga izbora, zatvarajući se u okvire danas uvelike prevladane modernističke teorije, čijem intelektualnomu svemiru pripada i teorija egalitarnoga sindroma.⁴¹ Ipak, čini se da su svojim empirijskim istraživanjem uspjeli dokazati prisutnost egalitarnoga sindroma u hrvatskom društvu, njegovu raširenost u svim društvenim skupinama neovisno o dobnim, spolnim i profesionalnim razlikama, kao i njegovu otpornost na društvene promjene.

^[1] TADIĆ, ŽUPANOV 1985: 331–332.

^[2] ŽUPANOV 1977: 72.

^[3] ŽUPANOV 1995: 182.

^[4] DOLENEĆ 2014: 43.

^[5] DOLENEĆ 2014: 47–49; 53.

^[6] DOLENEĆ 2014: 49–54.

^[7] BURIĆ, ŠTULHOFER 2020: 40–41.

^[8] BURIĆ, ŠTULHOFER 2020: 47–53.

^[9] BURIĆ, ŠTULHOFER 2020: 57-62.

^[10] Uključeni su indeks razvijenosti županija iz 2013., položaj županije u rang listi konkurentnosti županija, BDP, promjene u BDP-u 2000–2013., te indeks rane poduzetničke aktivnosti za 2014. i 2015. godinu.

^[11] BURIĆ, ŠTULHOFER 2020: 65.

^[12] DOLENEĆ, ŠIRINIĆ 2018: 30., 10–13. Doleneć i Širinić u sklopu svoje kritike Burićeva i Štulhoferova istraživanja također navode kao problem „autarkičnost tih istraživanja koja otežava komparativne analize“ (DOLENEĆ 2018: 18.) što je teško prihvatiti jer „autarkičnost“, odnosno zapravo jedinstvenost, tih istraživanja proizlazi ne iz njihovih eventualnih nedostataka nego iz hegemonije egalitarne paradigme u zapadnoj akademskoj zajednici, čega smo se dotakli na početku ovoga izvještaja.

3

UZROCI EGALITARNOGA SINDROMA

Većina je rasprava o egalitarnom sindromu bila usredotočena na pitanje njegova postojanja i razine utjecaja na gospodarski razvoj Hrvatske. Iako spominjana, tema njegova podrijetla ostala je na marginama Županovljevih radova i polemika koje su o teoriji egalitarnoga sindroma vođene 2010-ih. Postojeća stajališta o podrijetlu egalitarnoga sindroma možemo podijeliti u dvije skupine koje ćemo za potrebe ovoga izvještaja nazvati *tradicionalističkom* i *socijalističkom*.

Tradicionalističko objašnjenje egalitarnoga sindroma kaže da njegove korijene možemo naći u predmodernom agrarnom društvu, odnosno da je on zaostatak tradicionalnih kulturnih obrazaca. Zastupnik toga objašnjenja bio je i sâm Josip Županov. Već u članku „Proizvođač i riziko“ iz 1967. Županov prisutnost antipoduzetničkoga mentaliteta među radnicima objašnjava njihovim seljačkim podrijetlom te „redistributivno rezoniranje“ dovodi u vezu s tradicionalnim kulturnim obrascima.⁴² U povezivanju predmoderne seljačke kulture i radikalnoga egalitarizma Županov se poziva na istraživanja nekolicine zapadnih sociologa i antropologa, prvenstveno Barringtona Moorea, G. M. Fostera i Marcela Maussa.⁴³ Mooreovo istraživanje tranzicije iz predmodernih društava u moderno bilo je Županovu zanimljivo jer su Jugoslavija i Hrvatska uvremenu kada je pisao o tome još uvijek prolazile kroz taj proces. No, Moore ne govori o (radikalnom) egalitarizmu: u njegovom kapitalnom djelu *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (1966.), na koje se i Županov poziva, egalitarizam je spomenut na svega dva mjesta, i pritom nijednom u kontekstu tradicionalnih kulturnih obrazaca. Uopće, Mooreova analiza modernizacije na selu i političke dinamike koja je seljake vodila ka podizanju seljačkih buna pokazala je da su vrijednosti agrarnih kultura u različitim dijelovima svijeta (Moore je analizirao Englesku, Francusku, SAD, Kinu, Japan, Indiju i Rusiju) posve različite i da je teško donijeti opće zaključke koji bi se jednako odnosili na sve te agrarne kulture, a u onoj mjeri u kojoj su postojale nekakve pravilnosti, to bi onda bile da u agrarnim kulturama vrijednosti koje bi služile kao poticaj za političku pobunu (a to bi bio radikalni egalitarizam) očito nisu bile dovoljno jake da bi omogućile uspješne seljačke bune.⁴⁴ S druge strane, Fosterova i Maussova istraživanja

bila više usredotočena na kulturne obrasce u primitivnim kulturama predkolumbovskoga Meksika odnosno Indijanaca pacifičkoga sjeverozapada Sjeverne Amerike, pa je u najmanju ruku dvojbeno koliko se postojanje perspektive ograničenoga dobra i redistributivne etike koje oni opisuju zaista mogu smatrati jednako tako tradicionalnom kulturom predmodernih seljačkih društava u Hrvatskoj.⁴⁵

Od hrvatskih autora, Županov često citira radove Dunje Rihtman-Auguštin, hrvatske antropologinje i etnologinje koja se bavila istraživanjem kućnih zadruga i tradicijske kulture u Hrvatskoj. No, paradoksalno, upravo je Rihtman-Auguštin u knjizi *Struktura tradicijskog mišljenja* (1984.) ustvrdila da su u tradicijskim društvima supostojale različite, često i suprotne vrjednote: „Monografije napisane po Radićevoj Osnovi otkrivale su (...) da su ljudi u našim tradicijskim zajednicama često u isti mah cijenili suprotne vrednote i poštovali različite normativne sustave.“⁴⁶ Ljudi koje Rihtman-Auguštin spominje, a koji su predmet tih monografija, bili su predstavnici upravo predmodernoga agrarnoga društva koje Županov oslikava kao tobožnje izvorište egalitarnoga sindroma. Čini se, dakle, da Županov zapravo nije imao istraživačkih uporišta za tvrdnju da su egalitarne norme u drugoj polovici 20. stoljeća u Hrvatskoj proistekle iz tradicionalnih kulturnih obrazaca hrvatskoga sela nego da su njegova uvjerenja o podrijetlu egalitarnoga sindroma bila pretežno utemeljena na antropološkim istraživanjima Hrvatskoj dalekih primitivnih kultura.

Polu stoljeća nakon što je Županov objavio svoje prve radove o egalitarnom sindromu, Burić i Štulhofer pokušali su dokazati da su Županovljeve pretpostavke o korijenu egalitarnoga sindroma u predmodernim seljačkim zajednicama točne te da je seljačka kultura „generativni mehanizam egalitarnoga sindroma“. Kako bi to učinili, analizirali su brojnu statističku građu iz razdoblja socijalističke Jugoslavije i suvremene hrvatske države. Iz ustanovljene pozitivne korelacije između udjela poljoprivrednoga stanovništva u pojedinim županijama i snage egalitarnoga sindroma u tim istim županijama zaključili su da agrarna kultura zaista generira egalitarni sindrom. Kako bi provjerili jesu li Domovinski rat i troškovi tranzicije

imali utjecaja na rast egalitarnoga sindroma, kao što je tvrdila Dolenc (2014.), usporedili su te podatke s podacima o broju ratnih invalida na 1000 stanovnika u pojedinom mjestu te s indikatorima rasta dohodaka 1986–1997. i indikatorima rasta nezaposlenosti 1988–1997. Rezultat je također upućivao da nema većih razlika u snazi egalitarnoga sindroma u naseljima koja su više stradala u ratu i tranziciji, što bi značilo da je prisutnost egalitarnoga sindroma prethodila tim društvenim krizama a ne bila uvjetovana od njih.⁴⁷

No, problem Burićeva i Štulhoferova istraživanja proizlazi iz pogrješno sastavljenoga istraživačkoga pitanja, koje za potencijalno ishodište egalitarnoga sindroma ostavlja samo dvije mogućnosti: „vrijednosne obrasce predmodernih seljačkih zajednica“ i „društvenu reakciju na troškove tranzicije i rata za neovisnost 1991.–1995.“, ignorirajući pritom ostala moguća povijesna ishodišta egalitarnoga sindroma. Iako je njihovo istraživanje, uz takvo binarno istraživačko pitanje, uspješno pokazalo da su prigovori Dolenc glede toga bili neutemeljeni, odnosno da Domovinski rat i tranzicija nisu uzrok pojave egalitarnog sindroma nego eventualno „pojačavajuća sekvenc“a, oni ipak nisu dokazali da je njegov uzrok u tradicionalnim, predmodernim agrarnim društvima. Naime, anketirani ispitanici na temelju čijih odgovora su Burić i Štulhofer radili svoju analizu, koji su tada bili u dobi između 15 i 88 godina, odrasli su i socijalizirali se unutar modernoga društva, zasigurno gotovo svi imaju završenu osnovnu školu i velika većina završenu srednju školu. Njihove kulturne vrijednosti, dakle, nisu proizvod predmodernoga agrarnoga društva – čak i ako žive na selu i bave se poljoprivredom – nego su proizvod kulturnih vrijednosti koje su stekli tijekom školovanja i posredstvom konzumiranja medijskoga sadržaja. Dapače, uz iznimku najstarije dobne skupine ispitanika, roditeljski naraštaj većine ispitanika također je odrastao i školovan u okviru modernoga društva, pa možemo pretpostaviti da kulturne obrasce predmodernoga agrarnoga društva većina ispitanika nije mogla usvojiti čak niti posredstvom obiteljskoga odgoja.

U literaturi se povremeno, iako znatno rjeđe, javlja *socijalističko* objašnjenje podrijetla egalitarnoga sindroma. Prema njemu, raširenost egalitarnoga sindroma u Hrvatskom društvu moguće

je objasniti kao „ideološki projekt“ socijalističkoga sustava, odnosno kao posljedicu indoktrinacije egalitarnim normama u okviru školskoga sustava i preko državne propagande tijekom socijalističke Jugoslavije. To je stajalište najpreciznije artikulirao Predrag Haramija (2017.), koji tvrdi da je „komunistički poredak svojom dugogodišnjom indoktrinacijom i represijom ostavio nasljeđe u sustavu vrijednosti, odnosno mentalitetu i ponašanju ljudi“, a da to nasljeđe otežava tranziciju iz socijalističkoga u liberalno-demokratski i kapitalistički sustav. Središnju ulogu u tom sustavu vrijednosti, prema Haramiji, ima upravo egalitarni sindrom.⁴⁸ Slično smatra i Ivan Rogić, koji uvođenje egalitarnoga sindroma u Hrvatskoj vidi kao dio „paradoksalne“ modernizacije koju su komunisti provodili u Jugoslaviji i Hrvatskoj te ga promatra u kontekstu uspostave totalitarne komunističke vladavine i šireg fenomena *uravnilovke*.⁴⁹

Kod socijalističkoga objašnjenja moguće je uočiti dva problema. Prvo, Županov i njegovi suradnici anketno istraživanje kojim su utvrdili postojanje norme egalitarne raspodjele proveli su 1966. godine nad zaposlenicima deset poduzeća. U tom trenutku socijalistička je Jugoslavija postojala tek 21 godinu, što znači da velik dio ispitanika nije mogao proći kroz njezin obrazovni sustav. Svi ispitanici koji su tad bili u srednjoj ili starijoj životnoj dobi svoje su formativno životno razdoblje prošli prije uspostave komunističke vladavine 1945. godine. Dakle, iako Haramijino empirijsko istraživanje može ukazivati na mogućnost da je komunistička vladavina dodatno osnažila i proširila egalitarni sindrom u društvu, ni ono ipak ne dokazuje da se ishodište egalitarnoga sindroma može smjestiti u razdoblje socijalističke Jugoslavije.

S obzirom da tradicionalističko i socijalističko objašnjenje, dakle, ne pružaju uvjerljive argumente za podrijetlo egalitarnoga sindroma, potrebno je naći alternativno objašnjenje. Umjesto potrage za ishodištem egalitarnoga sindroma u davnom predmodernom agrarnom društvu ili u iskustvima socijalističke modernizacije u drugoj polovici 20. stoljeća, točan odgovor mogli bismo potražiti između toga dvojega – u projektu agrarnoga populizma u međuratnoj Hrvatskoj.

⁴² ŽUPANOV 1985: 28–29.

⁴³ ŽUPANOV 1995: 176–178.

⁴⁴ Usp. MOORE 1966: 453–483.

⁴⁵ Usp. FOSTER 1965, MAUSS 1990.

⁴⁶ RIHTMAN-AUGUŠTIN 1984: 178. Monografije na koje se Rihtman-Auguštin referira odnose se na etnografske monografije o raznim hrvatskim krajevima koje su tijekom prve polovice 20. stoljeća pisane na temelju *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića, jednoga od utemeljiteljskih tekstova hrvatske etnografije.

⁴⁷ BURIĆ, ŠTULHOFER 2020: 68–75. Usp. DOLENEC, ŠIRINIĆ 20

⁴⁸ HARAMIJA 2017: 864–865.

⁴⁹ Usp. ROGIĆ 2000.

4

O AGRARNOM POPULIZMU

Prije nego krenemo u opis politike i ideološkoga projekta agrarnoga populizma u međuratnoj Hrvatskoj, trebamo definirati samo značenje agrarnoga populizma i njegov položaj u međuratnoj europskoj politici. Pojam populizma danas izaziva mnoštvo prijevora u znanstvenoj zajednici, a politolozi koji se bave fenomenom populizma često se ne slažu oko definiranja fenomena, o tomu je li riječ o političkoj ideologiji ili samo političkom stilu, o razlozima jačanja populističkih pokreta te o odnosu populizma i demokracije.⁵⁰ Najraširenija definicija ona je nizozemskoga politologa Casa Muddea, prema kojoj je populizam „ideologija koja smatra da je društvo podijeljeno u dvije homogene i međusobno suprotstavljene skupine, ‘čisti narod’ protiv ‘korumpirane elite’, i koja tvrdi da politika treba biti izraz opće volje (*volonté générale*) naroda.“⁵¹

Iako je populizam općenito danas jedna od najpopularnijih znanstvenih tema, agrarni populizam zauzima relativno malo prostora u širim istraživanjima populizma. To je paradoksalno iz razloga što je ideologem *populizam* prvotno rabljen upravo za agrarno-populističke pokrete. Konkretno, riječ je o Narodnoj stranci u SAD-u (eng. *People's Party*, ili skraćeno *Populists*) i pokretu *narodničestvo* u Rusiji (rus. народничество) koji su krajem 19. stoljeća odigrali važnu ulogu u političkom životu svojih zemalja.

Agrarni populizam mogli bismo definirati jednako kao i populizam općenito, s tim što njegov specifikum leži u činjenici da on narod shvaća puno uže nego drugi oblici populizma, zastupajući isključivo političke, gospodarske i društvene interese agrarnih skupina kao što su poljoprivrednici (farmeri), seljaci i seosko radništvo.⁵² Margaret Canovan u jednoj od klasičnih studija populizma podijelila je agrarne populizme u tri temeljne skupine: radikalizam poljoprivrednika (farmera), seljački pokreti i intelektualni agrarni socijalizam. Najznačajniji primjer prvoga spomenuta je Narodna stranka u SAD-u, a slični pokreti razvili su se tijekom 20. stoljeća u nekoliko zemalja zapadne i sjeverne Europe. Intelektualni agrarni socijalizam

obuhvaća pokrete koji su većinom vođeni od intelektualaca, zagovaraju društveno vlasništvo nad poljoprivrednom proizvodnjom, a najčešće zastupaju klasne interese seoskoga radništva odnosno seljaka bezemljaša. Prvi pokret te vrste je rusko *narodničestvo*, a u skupinu također pripada velik broj protukolonijalnih socijalističkih pokreta Trećega svijeta koji su djelovali u 20. stoljeću. Treća je skupina, koja ujedno predstavlja „most“ ili „srednju poziciju“ između prethodne dvije spomenute – seljački pokreti. Riječ je o pokretima koji su najdublji trag ostavili upravo u srednjoistočnoj Europi tijekom međuratnoga razdoblja.⁵³

Glavna obilježja seljačkih pokreta su protivljenje i modernomu kapitalizmu i socijalizmu, zaštita maloga seoskoga gospodarstva i privatnoga vlasništva, ideologija zadrugarstva i borba za očuvanje tradicionalnih seoskih vrijednosti. S obzirom da je seljaštvo tada činilo veliku većinu birača stanovnika svih zemalja srednjoistočne Europe, seljačke su stranke pretežno bile izrazito demokratski orijentirane, zagovarajući često i razne oblike izravnodemokratske politike. Istodobno, protivili su se revolucionarnim političkim metodama i umjesto toga prakticirale reformsku politiku.⁵⁴ Među seljačkim strankama u srednjoistočnoj Europi tijekom međuraća očito je postojala svijest o velikoj međusobnoj sličnosti i, donekle, zajedničkim političkim interesima, pa je velik dio njih tijekom 1920-ih i 1930-ih surađivao u okviru tzv. Zelene internacionale, odnosno Međunarodnoga agrarnoga ureda sa sjedištem u Pragu.

Vodeći predstavnik agrarnoga populizma u Hrvatskoj tijekom međuraća bila je Hrvatska seljačka stranka.⁵⁵ Zanimljivo, unatoč tomu što se samo letimičnim pogledom na programatske dokumente i stranački tisak HSS-a može lako uočiti da je njezina ideologija gotovo ideal-tipski primjer agrarnoga populizma, u hrvatskoj historiografiji do danas nije objavljen nijedan jedini rad koji bi HSS analizirao iz toga motrišta.⁵⁶ Suvremena hrvatska historiografija nakon 1990. godine pretežno je promatrala HSS kao pokret koji je postojao

50 ŠALAJ 2012.

51 MUDDE 2004: 543.

52 Poljoprivrednici (farmeri) su agrarna skupina koja se bavi poljoprivrednom proizvodnjom za potrebe tržišta, dok se seljaci bave poljoprivrednom proizvodnjom samo za osobnu potrebu. Seosko radništvo obuhvaća klasnu skupinu na selu koja ne posjeduje zemljište nego u zamjenu za plaću obrađuje tuđe zemljište.

53 CANOVAN 1981: 13.

54 CANOVAN 1981: 112., 126–127.

55 Agrarne interese zastupali su također Hrvatska pučka stranka, Hrvatska težačka stranka te Savez zemljoradnika, ali zbog njihova relativno maloga političkoga utjecaja u Hrvatskoj one ne će biti predmet ovoga istraživanja.

56 Mogućnost da bi se HSS mogao svrstati u populističke pokrete samo sramežljivo spominje Višeslav Aralica, no u detaljniju razradu teme ne ulazi zbog toga što, kako tvrdi, ideolozi HSS-a nisu u svojim djelima navodili da su nadahnuti djelima Herdera i Rousseau, koji se najčešće smatraju ključnim utjecajima na razvoj populizma. (ARALICA 2016: 37–38.)

nasuprot komunističkoga i ustaškoga pokreta kao svojih manjih političkih suparnika koji su ga nakon 1941. izbacili iz hrvatskoga političkoga života. Kako su potonji bili, opravdano ili neopravdano, identificirani sa širom marksističkom odnosno fašističkom ideologijom, HSS-ovu se ideologiju, u skladu s redukcionističkom podjelom dvadesetostoljetnih ideologija na marksističke, fašističke i liberalno-demokratske, opisivalo kao liberalno-demokratsku. Primjerice, Dušan Bilandžić u svojoj popularnoj sintezi hrvatske povijesti zastupa stav da je HSS 1930-ih bio „nositelj prozapadne demokratske građanske orijentacije“.⁵⁷ Uzroke takve redukcionističke analize ideologije HSS-a mogli bismo potražiti u činjenici

da je tradicionalna hrvatska historiografija u onim rijetkim trenucima otvorenosti stranim historiografskim uzorima posezala najčešće za zapadnoeuropskim autorima. Kako je agrarni populizam fenomen koji je najveći trag ostavio u srednjoistočnoj Europi, dok je u zapadnoj Europi uvijek bio na političkoj margini, u zapadnoeuropskoj historiografiji nije bilo ni moguće naći veći broj ozbiljnijih teorijskih i metodoloških uzora za pisanje povijesti HSS-a kao agrarno-populističkoga pokreta. U sljedećem poglavlju bit će dan pregled egalitarističkih i antikapitalističkih ideja prisutnih u „seljačkoj ideologiji“, koji će ukazati na utjecaj HSS-a na razvitak egalitarnoga sindroma u Hrvatskoj, ali i prikazati političku ideologiju te stranke u svjetlu agrarnoga populizma.

57 BILANDŽIĆ 1999: 107.

5 „SELJAČKA IDEOLOGIJA“ I EGALITARNI SINDROM

Hrvatsku seljačku stranku osnovali su 1904. godine braća Stjepan i Antun Radić.⁵⁸ Stjepan Radić (1871.–1928.) bio je od 1901. uključen u pokušaje objedinjavanja hrvatskih oporbenih stranaka nasuprot vladi bana Karolyja Khuen-Hedervaryja koji su 1902. za ishod imali ujedinjenje Stranke prava Frana Folnegovića (tzv. domovinaši) i Neodvisne narodne stranke Josipa Jurja Strossmayera (tzv. neodvišnjaci, obzoraši) u novu stranku pod imenom Hrvatska stranka prava. Sâm Radić kratko je bio tajnikom saborskoga odbora te stranke. No, nezadovoljan političkim usmjerenjem stranke na zastupanje samo gradskoga stanovništva, Radić se odlučio na samostalan politički nastup. Istodobno, njegov stariji brat Antun Radić (1868.–1919.), koji je u prethodnim godinama izgradio karijeru kao etnolog i publicist, bio je od 1899. izdavačem i glavnim urednikom časopisa *Dom*, u sklopu kojega se redovno bavio problemima hrvatskoga seljaštva. Braća Radić stvaranjem Hrvatske seljačke stranke namjeravali su preobraziti seljaštvo od pasivnoga objekta građanske politike, što je ono do tada bilo, u aktivan politički subjekt.⁵⁹ Antun je pritom igrao ulogu stranačkoga ideologa, dok je Stjepan bio javno lice stranke i provodio stranačku politiku u praksi.

Tijekom prvoga desetljeća svojega postojanja, stranka je uspostavila mrežu lokalnih organizacija širom tadašnje Hrvatske i Slavonije. Samo u prvih pola godine postojanja niknulo je čak 130 stranačkih ogranaka.⁶⁰ Radićeva je stranka time postala prva moderna, masovna politička stranka. Ipak, to joj u sljedećim godinama zbog ograničenoga izbornoga prava nije omogućavalo da svoju javnu potporu pretoči u saborske mandate. Na izborima 1906. stranka nije uspjela osvojiti nijedno mjesto u Saboru, a na izborima 1908. osvojila je samo 3 od 88 mandata. Određeni politički proboj stranka je doživjela 1910. kada joj je pošlo za rukom osvojiti 9 od 88 saborskih mjesta. Uslijedio je Veliki rat, raspad Austro-Ugarske Monarhije, stvaranje nove, jugoslavenske države i – uvođenje općega prava glasa 1920. godine. Hrvatska seljačka stranka dočekala je svoj trenutak.

U novim političkim okolnostima, u koje je ušla s novim imenom – ističući republikanizam u imenu kako bi naglasila

svoje protivljenje temeljima same države – Hrvatska seljačka stranka mogla je konačno iskoristiti svoju raširenu stranačku aktivističku mrežu i program koji se nije obraćao samo građanstvu nego i puno brojnijim seljačkim biračima. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1920. HSS je na području predratne Kraljevine Hrvatske i Slavonije osvojila 51 zastupničko mjesto, što je tada činilo 55% zastupnika s tog područja. Na sljedećim izborima, 1923., HSS je dodatno pojačala svoj rezultat, osvojivši čak 75% skupštinskih mandata s područja Hrvatske i Slavonije. S obzirom da su većinu izabranih skupštinskih zastupnika HSS činili seljaci, to je značilo i promjenu socio-profesionalne strukture parlamentarne elite u Hrvatskoj. Dok su 1913. seljaci činili samo 2% parlamentarne elite, 1920. postali su 36%, a nakon izbora 1923. čak 47% parlamentarne elite s područja predratne Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Preobrazba političke elite, prirodno, vodila je i ka preobrazbi političke kulture u Hrvatskoj.⁶¹

Nastojeći predstaviti stranim političkim elitama probleme s kojima se hrvatski narod suočavao u Jugoslaviji, Radić je 1923. i 1924. posjetio London, Beč i Moskvu. U Moskvi je Hrvatsku seljačku stranku učlanio u pro-komunističku Seljačku internacionalu, zbog čega je prilikom povratka u zemlju uhićen i zatvoren. Nedugo potom, Radić radi veliki politički zaokret: priznaje monarhiju i jugoslavenski ustavni poredak te ulazi u koalicijsku vladu sa srpskom Narodnom radikalnom strankom. Ipak, suradnja je bila kratkoga vijeka, a HSS se tijekom sljedeće tri godine razvija u masovan proturežimski pokret u Hrvatskoj, zbog čega je na Stjepana Radića i još nekolicinu parlamentarnih zastupnika stranke izvršen atentat u lipnju 1928. godine. Radićeva smrt bila je jedan od uzroka diktature kralja Aleksandra, proglašene u siječnju 1929., koja je na nekoliko godina zaustavila slobodno političko djelovanje svih stranaka, pa i HSS-a. Kada je politički život u zemlji obnovljen 1935., HSS na čelu s Vladkom Mačekom bio je jedina od hrvatskih nacionalnih stranaka koja je obnovila političku djelatnost. Na izborima za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije 1935. i 1938., uspio je ostvariti plebiscitarnu potporu hrvatskih birača, osvojivši više od 80% hrvatskih glasova. Široka popularnost

58 Izvorni naziv stranke bio je Hrvatska pučka seljačka stranka. Godine 1919. stranka je promijenila naziv u Hrvatska republikanska stranka, a 1925. usvojen je naziv Hrvatska seljačka stranka (HSS), što je zadržano do današnjih dana. Radi jednostavnosti, u tekstu ćemo rabiti samo posljednji naziv.

59 KRIZMAN 1972.

60 PETRIĆ 2015: 581–586.

61 VRANIĆ, MARIĆ 2024.

HSS-a, koji je u međuvremenu postao i glavnom oporbenom strankom na nacionalnoj razini, prisilila je beogradski režim na pregovore koji su doveli do sporazuma između predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića i predsjednika HSS-a Vladka Mačeka. Sporazum je za ishod imao ulazak HSS-a u jugoslavensku vladu, s Vladkom Mačekom kao potpredsjednikom vlade, te uspostavu teritorijalne autonomije za Hrvate u vidu Banovine Hrvatske. Ipak, HSS-ovo sudjelovanje u vlasti nije bilo dugoga vijeka jer je nakon godinu i pol Drugi svjetski rat zahvatio i Hrvatsku. Invazija Njemačkoga Reicha i njegovih saveznika dovela je do brzoga poraza jugoslavenske vojske i sloma Kraljevine Jugoslavije, na čijim je ruševinama stvorena Nezavisna Država Hrvatska.

Iako su svoju političku ideologiju Stjepan i Antun Radić, kao i njihovi sljedbenici, često označavali kao autohtonu, odnosno kao izvorni proizvod hrvatskoga seljačkoga duha, braća Radić zapravo su bila izuzetno dobro upućena u suvremena idejna strujanja u Europi i Rusiji te pod izravnim utjecajem više stranih mislioca, ponajprije francuskih i ruskih. Utjecaj što ga je na braću Radić, ali i na druge vođe i ideologe stranke, ostvario Lav Nikolajevič Tolstoj, opće je poznata. Osim njega, kao što je primijetio Višeslav Aralica, ruski slavenofili također su sudjelovali u oblikovanju njihovih političkih ideja.⁶²

Već sama činjenica da se ideologija Hrvatske seljačke stranke u prvim desetljećima njezina postojanja nazivala „seljačkom demokracijom“ upućuje nas na važnost koju je demokracija imala u stranačkoj ideologiji. Seljaštvo je tada činilo ogromnu većinu hrvatskoga stanovništva. Prema kasnijim izračunima hrvatskoga ekonomskoga povjesničara Vladimira Stipetića, na području koje danas obuhvaća Republika Hrvatska 1921. od poljoprivrede je živjelo 72,6% stanovništva, dok je 1931. njihov udio pao na 69,5%.⁶³ Vjerojatno ohrabren tom brojčanom snagom seljaštva, HSS je od svojih početaka ustrajno promicao demokratska načela, a često i primjenu izravnodemokratskih metoda u političkom životu. Ipak, iako je Stjepan Radić za Hrvatsku seljačku stranku jednom prigodom rekao da je „u političkim [pitanjima] liberalna, naročito s obzirom na ustavne slobode i na izbornu pravo“, shvaćanje pučkoga legitimiteta i demokracije prisutno u „seljačkoj ideologiji“ teško se može označiti kao liberalno.⁶⁴ Pravo značenje „seljačke demokracije“ najjasnije je sažeo Radićev nasljednik na čelu HSS-a Vladko Maček: „Prema našoj koncepciji seljaci imaju demokratsko pravo da vladaju, jer predstavljaju većinu, a drugi da s njima

dijele vlast samo dotle dok služe seljaku...“⁶⁵ U korijenu takvoga poimanja demokracije stoji izjednačavanje naroda sa seljaštvom. Ideolozi HSS-a, naime, nisu smatrali da je seljaštvo samo jedan od staleža ili klasa nego da je ono „glavni čimbenik cjelokupnoga narodnoga života i ujedno nosilac ili subjekat narodne individualnosti.“⁶⁶

Nasuprot „seljaštva kao naroda samoga“ stoji „gospoda“. Pojam „gospoda“ za ideologe HSS-a ima dvojakoznačenje: u širem smislu taj pojam označava građanstvo (buržoaziju), a u užem smislu intelektualce i pripadnike profesionalnih skupina koji su otuđeni od „hrvatskoga seljačkoga naroda“. Između te dvije društvene skupine, „gospode“ i „naroda“, kako piše Antun Radić, postoji duboki „jaz“ koji je uzrokovan razlikom u obrazovanju, imetku, vrsti rada, ali ponajprije u kulturi. Te je razlike potrebno premostiti, ali to će biti dugotrajan poduhvat.⁶⁷ „Gospoda“ i „inteligencija“ žive na račun „naroda“, a kako je hrvatski narod siromašan narod, smatra Radić, moraju biti slabije plaćeni nego što jesu.⁶⁸ Ako još uvijek postoje nedoumice oko intelektualnoga egalitarizma oca utemeljitelja „seljačke ideologije“, dovoljno je pročitati Radićevu porugu upućenu intelektualnomu radu: „Osobito se gospoda nekako ugiblju pravomu poslu. I to je nekako čudno, jer baš su gospoda izmislila nauku: da je to zdravo raditi, da je čovjek zdraviji, kad radi. I vrabac ih ne odnio i te gospode, – što se više širi ta nauka, kako je zdravo raditi, to je sve više gospode, koja ništa ne rade nego idu iz „sedmice u sedmicu“ (t.j. iz sjednice u sjednicu, jer se tu sjedi, u toj sjednici), pa onda časak škribaju, a onda, počinu, idu u kavanu, ili u kazalište.“⁶⁹

„Seljačka ideologija“ suprotstavlja egalitarizam seoske civilizacije i socijal-darvinizam gradske civilizacije. Grad je područje razvijenoga individualizma, nasuprot sela u kojem prevladavakolektivistički mentalitet. Građanstvo je percipirano kao „skup ljudi, u kome se svaki pojedinac nadmeće sa svima ostalima da izskoči na površinu, jer u tom iskakanju leži uvjet za njegov bolji i ljepši život“. Ta kompetitivnost, pa i konfliktnost gradskog društva uzrok je izražene društvene stratifikacije, a sve je to strano selu, na kojem „vriedi ravnopravnost svih prema svima, jer svi žive istim i jednakim seljačkim životom bez ljestvica, koje stvaraju razliku.“⁷⁰ Nasuprot građanskih političkih stranaka, vođa HSS-a Vladko Maček 1930-ih je tvrdio da je njihov program „zasnovan na načelu jednakosti“, odnosno da „ne može neka manjina pridržavati svu raskoš za sebe, dok drugi vide, kako se *niveau* njihovoga života, i inače nizak, sve

više snizuje; ne mogu jedni nositi engleska sukna, dok drugi hodaju u dronjcima.“⁷¹

Uzroke problema koji su zadesili hrvatsko selo, HSS je vidio u širenju kapitalističkih odnosa u Hrvatskoj. Jedan od HSS-ovih ekonomskih stručnjaka Pavao Kvakani zamjećuje da je „prije velikog rata [Prvoga svjetskoga rata] državna vlast u većini evropskih država i u Americi bila naklonjena tako zvanom liberalističkom načelu u narodnom gospodarstvu, po kojem se državna vlast nema pačati u smjernice gospodarske politike u državi, jer da najbolje odgovara svim granama gospodarstva, odnosno cijeloj privrednoj djelatnosti zemlje, ako se sve prepusti samo sebi. Ipak, veliki kapital u industriji i gradskoj privredi umio je daleko bolje izkoristiti u svoju korist »liberalistički stav« državne vlasti nego siromašno i neorganizirano seljačko gospodarstvo.”⁷² Liberalna ekonomska paradigma bila je prevladavajuća i u Austro-Ugarskoj prije Velikoga rata, pa time i u hrvatskim zemljama. „Hrvatska gospoda“, odnosno omrzuta građanska elita u Mačekovom političkom izričaju, htjela je “izjednačiti narodni život u Hrvatskoj sa životom u zemljama zapadno-evropske i građansko-kapitalističke civilizacije bez obzira na to, da li to odgovara potrebama, shvaćanjima i mogućnostima hrvatskoga seljaštva.” Pritom je izumro sustav obiteljskih zadruga, što je rezultiralo osiromašenjem seljaka i promjenom čitavog sustava robno-novčane razmjene na selu.⁷³ Iz tog je razloga, prema Mačeku, “životna potreba seljaštva, da

selo nadvlada vladajuće sile kapitalističke civilizacije” te da “ostvari seljačku državu, u kojoj će se radništvo, inteligencija i svi ostali društveni slojevi ravnati prema životu i potrebama seljačkoga naroda.”⁷⁴

Kao alternativu kapitalizmu i socijalizmu, ideolozi HSS-a zastupali su uspostavu tzv. „seljačke države“. Prema zamislama Ive Šarinića, „seljačka država“ ima biti utemeljena na pučkom suverenitetu i egalitarnom načelu, a sadrži elemente izravne i sudioničke demokracije, žene su potpuno ravnopravne te postoji sloboda tiska i udruživanja. No, istodobno, ona sadrži i elemente korporativizma, očitovane kroz planirane posredničke ekonomske ustanove kao što su seljačka, obrtnička, industrijska i trgovačka komora. Šarinić je zagovarao potpuno ukidanje veleposjeda i njihovu redistribuciju seljacima, kao i zakonsko uređivanje koliko bi minimalno i maksimalno seljaci mogli posjedovati zemlje.⁷⁵ Na tragu državno-intervencionističke ekonomske paradigme, koja je 1930-ih ostvarila planetarnu prevlast, i planeri „seljačke države“ traže “socijalizaciju privrede”, a skloni su i nekim još radikalnijim rješenjima poput odbacivanja novčanog, monetarnog poslovanja, umjesto kojeg bi se uveo “sustav izmjene dobara i razdiobe rada”. Šarinić za ideju „seljačke države“ tvrdi da je “srednja linija, jedino prirodna, jedino logički izvediva, i po njoj mora da padnu: komunizam, fašizam, socijalizam i nacionalni socijalizam. Ovo je jedinstvo narodne imovine, ovo je kolektiv

62 ARALICA 2016: 30–85.

63 STIPETIĆ 1959: 152.

64 RADIĆ 1928: 132.

65 BOBAN 1974, sv. 1: 252.

66 ŠARINIĆ 1935: 58. Usp. KATANEC 1936: 106., 108.

67 RADIĆ 1936a: 4–6.

68 RADIĆ 1936c: 9.

69 RADIĆ 1936b: 261.

70 VRTAR 1937: 4–5.

71 GLOJNARIĆ 1936: 225–226.

72 KVAKAN 1936: 174.

73 MAČEK 1937: 4-7.

74 MAČEK 1937: 11.

75 ŠARINIĆ 1935: 80–84.

Leo Marić, 1930.

na temelju privatnoga vlasništva, ovo su korporacije na temelju demokracije, ovo je socijalizacija na temelju jedinstvenoga i sustavnoga rada!”^[*76*]

Leo Marić, 1930.

Snažna prisutnost egalitarnih ideja u „seljačkoj ideologiji“, ipak, sama po sebi ne znači da je „seljačka ideologija“ uzrok rasprostranjenosti egalitarnoga sindroma u Hrvatskoj. Mnoštvo je političkih ideologija u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća našlo svoje poklonike, no malo koja je ostavila dubljega traga na kulturne norme u hrvatskom društvu do današnjega dana. Uostalom, HSS je na vlasti proveo samo nekoliko mjeseci tijekom 1925. i godinu i pol između 1939. i 1941. godine. Ne bi li to trebalo biti dovoljno da se ipak vratimo popularnomu tradicionalističkomu objašnjenju egalitarnoga sindroma?

Leo Marić, 1930.

Zapravo, ne. Iako je Hrvatska seljačka stranka tijekom međuratnoga razdoblja veliku većinu vremena provela u oporbi, njezin društveni i politički utjecaj ne treba podcjenjivati. Prema Mladenu Ančiću, upravo je zahvaljujući djelovanju Stjepana Radića i HSS-a u međuraću konačno dovršen proces hrvatske nacionalne integracije i izgradnje suvremenoga hrvatskoga nacionalnoga identiteta. Radićev je pokret nacionalnu integraciju započetu u 19. stoljeću proširio i u horizontalnom smislu, integrirajući u hrvatski nacionalni korpus Hrvate iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine te Vojvodine, ali i u vertikalnom smislu, proširivši hrvatski identitet i među širokim seljačkim slojevima.^[*77*] Ako je, dakle, HSS bio u stanju dovršiti tako epohalan projekt kao što je izgradnja nacije, čini se da je njegov utjecaj na oblikovanje nacionalne imaginacije Hrvata u tom razdoblju bio izuzetno velik. Osim toga, valja primijetiti da je za ideologe HSS-a kao što je Rudolf Herceg narod zapravo „kulturno-socijalan pojam“, pa je stoga rješenje hrvatskoga nacionalnoga pitanja bilo shvaćano kao neodvojivo od rješenja seljačkoga socijalnoga pitanja u Hrvatskoj.^[*78*] Ta se nerazdruživost socijalnoga i kulturnoga (nacionalnoga) zrcali i u Mačekovoj političkoj retorici kao podloga često ponavljanje teze da je rješenje hrvatskoga pitanja preduvjet za rješenje socijalnoga i ekonomskih pitanja.^[*79*]

Leo Marić, 1930.

Hrvatska seljačka stranka, kao što je već spomenuto, uživala je 1920-ih i 1930-ih plebiscitarnu potporu hrvatskih birača. Tijekom 1920-ih osvajala je između 50% i 70% hrvatskih glasova, a u drugoj polovici 1930-ih preko 80% hrvatskih birača podarilo joj je svoje povjerenje. Već ta činjenica navodi nas na zaključak da su političke poruke čelnih ljudi HSS-a zasigurno umnogome utjecale na oblikovanje javnoga mnijenja u Hrvatskoj. HSS pri posredovanju svojih poruka birača nije

morao ovisiti o javnim ili privatnim medijima jer je posjedovao vlastite medijske kanale, među kojima se izdvajaju dnevne novine *Narodni val* (1927.–1929.; 1937.–1940.) i *Hrvatski dnevnik* (1936.–1941.) te tjednik *Dom* (1906.–1930.; 1936.–1942.). Osim toga, HSS je razvio mrežu nevladinih organizacija putem kojih je posredno ostvarivao velik društveni utjecaj. Najvažnija među njima bila je Seljačka sloga, kulturno prosvjetna organizacija osnovana 1925. godine. U samo četiri godine postojanja, uspostavljeno je čak 216 lokalnih ogranaka. Nakon šest godina zabrane rada, Seljačka sloga obnovljena je 1935. godine te svoje djelovanje dovela na još višu razinu. Na svojem vrhuncu krajem 1930-ih imala je čak 1200 lokalnih ogranaka širom hrvatskih zemalja i nevjerojatnih 60.000 članova, što ju je činilo tada najvećom kulturnom udrugom u Hrvatskoj. Udruga je izdavala mjesečnike *Seljačka Prosvjeta* (1925.–1929.) i *Seljačka Sloga* (1936.–1956.), kao i brojne brošure. Najveći projekt koji je poduzela tijekom svojega postojanja je kampanja opismenjavanja seoskoga stanovništva, čiji je opseg bio usporediv s kampanja opismenjavanja koje su u međuraću provodile pojedine države. Kao što primjećuje Suzana Leček, kampanju je pratio „tisak i podizanje napetosti – kratki rokovi i visoki ciljevi koji su povezani s autoritetom predsjednika HSS-a Vladka Mačeka i formulirani kao ‘Mačekova crta pismenosti’ (zahtjev da se nepismenost spusti ispod 10% do popisa 1941. godine).“ Seljačka sloga također je organizirala mrežu vlastitih knjižnica i čitaonica, a u svojim je prostorima često organizirala predavanja o raznim temama.^[*80*] Hrvatska seljačka stranka, osim toga, 1935. osnovala je Gospodarsku slogu, organizaciju koja se bavila poboljšanjem gospodarskoga položaja hrvatskoga seljaštva.^[*81*] Pod svojom je kontrolom također imala Hrvatski radnički savez, koji je krajem 1930-ih prerastao u najveću sindikalnu organizaciju u Hrvatskoj.^[*82*]

Leo Marić, 1930.

Nakon uspostave Banovine Hrvatske 1939. nova HSS-ova vlast započela je s institucionalizacijom „seljačke ideologije“ i kroz obrazovanje, pa je svoju viziju složenoga, slojevitoga identiteta nastojala usaditi u nove naraštaje putem školskoga sustava. Učenike se poučavalo da razviju “osjećaj suživljavanja sa svim zajednicama kojima pripadaju počevši od doma, sela, grada, razreda i škole, do naroda i države, crkve i opće ljudske zajednice” kako bi usvojili “novi socijalni identitet, zasnovan na osviještenosti o pripadanju zajednici i prihvaćanju društvene odgovornosti, koji je bio oprečan tadašnjem liberalnom individualizmu.”^[*83*]

Leo Marić, 1930.

Banovina Hrvatska, kao vrhunac političkoga djelovanja HSS-a, nestala je s političke pozornice zajedno s Kraljevinom

Leo Marić, 1930.

Jugoslavijom u jeku njemačke invazije u travnju 1941. godine. Zamijenila ju je Nezavisna Država Hrvatska s Ustaškim pokretom na vlasti. No, „seljačka ideologija“ pokazala se postojanijom od političke stranke koja je iza nje stajala. Snagu HSS-ove propagande egalitarnih ideja možemo, tako, uočiti na mjestu na kojem bismo ju najmanje očekivali: u ustaškoj ideologiji. Iako se ustaštvo kao politički pokret i ideologija razvijalo 1930-ih pod utjecajem staroga pravaškoga hrvatskoga nacionalizma te nekoliko stranih ideologija poput političkoga katoličanstva, talijanskoga fašizma i njemačkoga nacionalsocijalizma – dakle ideologija u kojima egalitarizam gotovo uopće nije bio prisutan – egalitarne ideje pojavljivale su se u ustaškom tisku tijekom cijeloga postojanja Nezavisne Države Hrvatske. Primjerice, tumačeći ustaška Načela, najvažniji programatski dokument Ustaškoga pokreta, Daniel Crljen kritizira kapitalistički poredak označavajući ga kao „zgradu nejednakosti“.^[*84*] Aleksandar Seitz, vođa Glavnoga saveza staliških i drugih postrojbi, središnje institucije korporativizma u NDH, smatrao je da „jednakosti u žrtvama i

Leo Marić, 1930.

umiranju mora u budućnosti odgovarati poredak u kojemu ne će biti povlaštenih i potlačenih“, predviđajući da bi poratni sustav morao biti egalitarniji od onoga koji je prethodio Drugomu svjetskomu ratu.^[*85*] Naposljetku, Stanko Vitković, glavni čovjek Ustaškoga promičbenoga ureda, ustvrdio je da „nitko ne smije imati previše, nitko premalo, a svatko mora imati dosta“ te da zato „plaća u jednoj radnoj državi ne smije nikome, bez obzira na njegovo zvanje i položaj, omogućiti pretjeranu raskoš. To bi uvijek negdje, na drugoj strani, izazvalo nedostatak, ili čak siromaštvo i bijedu.“^[*86*]

Leo Marić, 1930.

HSS-ov je egalitarizam na taj način, posredstvom političke propagande masovne političke stranke, društvenoga i kulturnoga utjecaja HSS-ovih nevladinih organizacija te političke propagande Ustaškoga pokreta 1941.–1945., postao jednom od dominantnih kulturnih vrijednosti hrvatskoga društva. Uspostava socijalističke Jugoslavije 1945. zatekla je te egalitarne ideje kao već prisutne u hrvatskom društvu, a zatim ih iskoristila za izgradnju političkoga legitimiteta u Hrvatskoj, ponajprije među seljaštvom.

^[1] ŠARINIĆ 1935: 94–95.

^[2] ANČIĆ 2008: 194–196.

^[3] HERCEG 1940: 17.

^[4] GLOJNARIĆ 1936: 220.; MAČEK 1937: 4.

^[5] LEČEK 1996: 361.; LEČEK 2022.

^[6] ŠUTE 2010.

^[7] JANJATOVIĆ 1973.

^[8] LEČEK, PETROVIĆ LEŠ 2010: 43.

^[9] CRLJEN 1942: 92.

^[10] SEITZ 143: 28., 30.

^[11] VITKOVIĆ 1942: 69–70.

Leo Marić, 1930.

Jugoslavijom u jeku njemačke invazije u travnju 1941. godine. Zamijenila ju je Nezavisna Država Hrvatska s Ustaškim pokretom na vlasti. No, „seljačka ideologija“ pokazala se postojanijom od političke stranke koja je iza nje stajala. Snagu HSS-ove propagande egalitarnih ideja možemo, tako, uočiti na mjestu na kojem bismo ju najmanje očekivali: u ustaškoj ideologiji. Iako se ustaštvo kao politički pokret i ideologija razvijalo 1930-ih pod utjecajem staroga pravaškoga hrvatskoga nacionalizma te nekoliko stranih ideologija poput političkoga katoličanstva, talijanskoga fašizma i njemačkoga nacionalsocijalizma – dakle ideologija u kojima egalitarizam gotovo uopće nije bio prisutan – egalitarne ideje pojavljivale su se u ustaškom tisku tijekom cijeloga postojanja Nezavisne Države Hrvatske. Primjerice, tumačeći ustaška Načela, najvažniji programatski dokument Ustaškoga pokreta, Daniel Crljen kritizira kapitalistički poredak označavajući ga kao „zgradu nejednakosti“.^[*84*] Aleksandar Seitz, vođa Glavnoga saveza staliških i drugih postrojbi, središnje institucije korporativizma u NDH, smatrao je da „jednakosti u žrtvama i

Leo Marić, 1930.

umiranju mora u budućnosti odgovarati poredak u kojemu ne će biti povlaštenih i potlačenih“, predviđajući da bi poratni sustav morao biti egalitarniji od onoga koji je prethodio Drugomu svjetskomu ratu.^[*85*] Naposljetku, Stanko Vitković, glavni čovjek Ustaškoga promičbenoga ureda, ustvrdio je da „nitko ne smije imati previše, nitko premalo, a svatko mora imati dosta“ te da zato „plaća u jednoj radnoj državi ne smije nikome, bez obzira na njegovo zvanje i položaj, omogućiti pretjeranu raskoš. To bi uvijek negdje, na drugoj strani, izazvalo nedostatak, ili čak siromaštvo i bijedu.“^[*86*]

Leo Marić, 1930.

HSS-ov je egalitarizam na taj način, posredstvom političke propagande masovne političke stranke, društvenoga i kulturnoga utjecaja HSS-ovih nevladinih organizacija te političke propagande Ustaškoga pokreta 1941.–1945., postao jednom od dominantnih kulturnih vrijednosti hrvatskoga društva. Uspostava socijalističke Jugoslavije 1945. zatekla je te egalitarne ideje kao već prisutne u hrvatskom društvu, a zatim ih iskoristila za izgradnju političkoga legitimiteta u Hrvatskoj, ponajprije među seljaštvom.

6

AGRARNI POPULIZMI U SREDNJOISTOČNOJ EUROPI

Nakon što smo ustanovili moguće uzroke egalitarnoga sindroma u Hrvatskoj, postavlja se pitanje postoje li slični slučajevi u našem širem okruženju, odnosno u drugim

zemljama srednjoistočne Europe? U regiji je tijekom prve polovice 20. stoljeća djelovao čitav niz agrarno-populističkih pokreta. Najveći među njima bio je onaj u Poljskoj.

Poljska

Poljski *narodni pokret* (polj. *ruch ludowy*) u širem smislu riječi nastao je 1890-ih kao odgovor na političke i gospodarske probleme poljskoga seljaštva. S obzirom da je Poljska tada bila podijeljena između Njemačkoga Reicha, Austro-Ugarske i Ruske Imperije te da se položaj poljskih seljaka razlikovao u tim državama, i narodni pokret razvijao se odvojeno i u različitim smjerovima. Dok se u ruskom dijelu Poljske oblikovao pod velikim utjecajem ruskih agrarnih socijalista (pokret *narodničestvo*), u austro-ugarskom dijelu (Galicija) razvio se kao seljački pokret. Narodni pokret u Galiciji prvi se politički organizirao, osnovavši Poljsku narodnu stranku (polj. *Polskie Stronnictwo Ludowe*, PSL) 1895. godine. Pokret je u sve tri zemlje imao ekskluzivno poljski etnički značaj, zastupajući interese jedino poljskoga seljaštva. To je išlo toliko daleko da je, primjerice, Wincenty Witos, vođa pokreta u Galiciji, početkom stoljeća bio relativno blag oko zastupanja agrarne reforme zato što bi ona mogla koristiti interesima ukrajinskoga seljaštva u Galiciji.⁸⁷

Pokret se 1913. podijelio na dvije frakcije: PSL „Piast“ i PSL „Lewica“. PSL „Piast“ (Piast je ime prve poljske kraljevske dinastije iz srednjega vijeka), koji je vodio Wincenty Witos, bio je klasična seljačka stranka s relativno konzervativnim socijalnim programom. S druge strane, PSL „Lewica“ zastupao je, kao što mu i ime kaže, politiku lijevoga agrarizma, blisku ruskomu agrarnomu socijalizmu. Na čelu stranke tijekom cijeloga njezina postojanja bio je Jan Stapiński, jedan od prvaka narodnoga pokreta u Poljskoj. Treći bitan dio pokreta činila je Poljska narodna stranka „Oslobođenje“ (PSL „Wyzwolenie“), koja je osnovana 1915. u ruskom dijelu Poljske, tada okupiranom od strane Njemačkoga Reicha. PSL „Wyzwolenie“ također je bio predstavnik radikalnoga krila agrarnoga populizma, a u svojim je prvim godinama surađivao s Poljskom socijalističkom partijom.

Nakon uspostave Druge Poljske Republike 1918., seljačke su stranke nastavile djelovati odvojeno, često i unutar suprotstavljenih političkih tabora. Witoseva PSL „Piast“ bila je početkom 1920-ih dio vladajućega političkoga bloka zajedno s Nacionalnim demokratima Romana Dmowskog, katoličkim nacionalističkim pokretom. Ta je koalicija Witosu omogućila da kratkotrajno bude i predsjednik poljske vlade i pokuša provesti neke od svojih političkih ideja. S druge strane, PSL „Lewica“ (i njezine derivacije u drugoj polovici 1920-ih, ponajprije Seljačka stranka) i PSL „Wyzwolenie“ činili su tada oporbu Witosevoj vladi, a 1926. su iskazali potporu državnomu udaru Josefa Piłsudskog.⁸⁸ Seljačke su se stranke uskoro po prvi put našle na istoj strani, u sklopu šire koalicije lijevoga centra na izborima 1930. godine, da bi se godinu poslije ujedinile u jedinstvenu Narodnu stranku (*Stronnictwo Ludowe*, SL) na čelu s Wincentom Witosem. No, autoritarna narav političkoga poretka koji je Piłsudski uspostavio 1926. pod imenom Sanacija, onemogućila je da narodni pokret politički kapitalizira svoje jedinstvo na izborima.

Wincenty Witos (1874.–1945.) kao središnja ličnost narodnoga pokreta zastupao je koncept „narodne Poljske“ (*Polska Ludowa*), što je značilo izgradnju države koja bi se temeljila na interesima seljaka i radništva nasuprot dotadašnje prevlasti plemstva. Želi li Poljska opstati, želi li biti snažna, ona mora počivati na širokoj narodnoj potpori. Važniji položaj radništva u njegovoj političkoj misli u odnosu na „seljačku ideologiju“ braće Radić vjerojatno proizlazi iz činjenice da je industrijsko radništvo u Poljskoj bilo brojnije te da je stoga predstavljalo važniji politički čimbenik nego što je bio slučaj u Hrvatskoj. Witos je zagovarao agrarnu reformu i redistribuciju veleposjeda malim poljoprivrednicima kako bi se osnažio njihov ekonomski položaj i postigla veća društvena jednakost, ali je smatrao da to treba biti provedeno postupno i uz naknadu bivšim vlasnicima zemlje. Vjerovao je da je ekonomsko oslobođenje bitan

⁸⁷ BRETT 2012: 40–43.

⁸⁸ TRENCSENYI 2014: 136.

Leo Marić, 1911.

preduvjet za političko oslobođenje.⁸⁹ Osim toga, posebno bitan dio njegova političkoga programa odnosio se na obrazovne politike. Kao autodidakt, Witos je smatrao da je obrazovanje seljaštva nužno kako bi seljaštvo ostvarilo veću političku i ekonomsku moć, pa je zato zagovarao besplatno i široko dostupno školstvo. U obrazovanju naglasak ima biti stavljen na izgradnju domoljubnoga duha, kršćanskih vrijednosti i obitelj kao temeljnu jedinicu poljskoga društva. Bitno je i proširiti sustav strukovnih, osobito poljoprivrednih škola, te omogućiti lakše obrazovanje odraslih, tvrdio je Witos.⁹⁰

Čehoslovačka

Leo Marić, 1911.

Za razliku od poljskoga seljačkoga pokreta, koji je većinu svojega postojanja proveo kao dio oporbe, seljački pokret u susjednoj Čehoslovačkoj veći dio međuraća proveo je kao dio vlasti. Glavni predstavnik seljačkoga pokreta u Čehoslovačkoj bila je Republikanska stranka poljoprivrednika i seljaka (češ. *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu*, RSZML). Stranka je osnovana 1899. godine kao Češka agrarna stranka, a postepeno se širila i mijenjala nazive do 1922., kada su joj se priključile dvije slovačke seljačke stranke i kad je uzela prethodno navedeno ime. Tijekom većega dijela njezina postojanja vođa stranke bio je Antonín Švehla (1873.–1933.), jedan od vodećih čeških političara i višegodišnji predsjednik vlade Čehoslovačke Republike. Iako je Republikanska stranka na svojem vrhuncu u međuraću dobivala samo 10-15% glasova na parlamentarnim izborima u Čehoslovačkoj, Švehli je pošlo za rukom učiniti ju *kingmakerom* čehoslovačke politike. U zemlji s brojnom njemačkom i mađarskom etničkom manjinom, ali i s jakim slovačkim pokretom za neovisnost, Republikanska stranka postavila se kao jedna od „državotvornih“ stranaka čehoslovačke politike te je postala dijelom tzv. Petorke, skupine od pet „državotvornih“ političkih stranaka koje su u zajedničkim koalicijama vladale Čehoslovačkom 1920-ih i 1930-ih, održavajući svojevrsni oblik neformalne konsocijativne demokracije.⁹² Sám Švehla bio je predsjednikom čehoslovačke vlade od 1922. do 1929. godine. Takav politički sustav omogućio je relativnu političku stabilnost, onemogućio preglasavanje manjih stranaka te spriječio rast političkoga utjecaja stranaka etničkih manjina, ali je isto tako oslabio ulogu parlamenta i doveo do rasta političke korupcije.⁹³

Osim Švehle, važnu ulogu u stranci imao je Milan Hodža (1878.–1944.), predstavnik slovačkoga seljaštva unutar

Ideologija PSL „Wyzwolenie“ bila je radikalnija po pitanju agrarne reforme. Njezini su zastupnici otvoreno zagovarali preraspodjelu sredstava za proizvodnju i uvođenje oblika „ekonomske demokracije“ u Poljskoj. Jan Smoła, zastupnik stranke u poljskom Sejmu, u jednom je govoru otvoreno zagovarao redistribuciju vlasništva u smislu ograničenja koliko tko može posjedovati zemlje, kako bi „smanjili vrhove i ispunili doline, kako bi samo sredina ostala“. Važan dio programa stranke, također, činilo je zagovaranje zadružnoga gospodarstva.⁹¹

Leo Marić, 1911.

Leo Marić, 1911.

Leo Marić, 1911.

stranke. Hodža je tijekom 1920-ih i 1930-ih obnašao dužnosti ministra unutarnjih poslova, poljoprivrede, obrazovanja, vanjskih poslova, a između 1935. i 1938. bio je i posljednji predsjednik čehoslovačke vlade. Osim kao ideolog agrarnoga populizma, Hodža je ostavio traga kao osnivač i čelni čovjek Međunarodnoga seljačkoga ureda u Pragu, tzv. Zelene internacionale, te kao ustrajni zagovornik srednjoeuropske federacije.⁹⁴

Leo Marić, 1911.

Unatoč činjenici da je imala razmjerno velik koalicijski potencijal u međuraću te da je dugo vremena bila dio vladajuće koalicije, Republikanska stranka u svojoj ideologiji nije se mnogo razlikovala od ostalih agrarno-populističkih stranaka srednjoistočne Europe. Kao i srodne stranke u regiji, zastupala agrarnu reformu kao preduvjet za poboljšanje položaja seljaštva. Stranka je bila kritična prema ekonomskom liberalizmu, ali i prema socijaldemokraciji, koju je optuživala da vodi seljaštvo u pauperizaciju i proletarizaciju. Umjesto toga, zastupala je „treći put“ onkraj individualizma i kolektivizma – „seljačku demokraciju“. No, umjesto radikalnoga suprotstavljanja liberalnim i socijalističkim politikama, Republikanska je stranka nastojala naći kompromis između njih. Švehla je taj politički pristup opisao u jednom od svojih govora: „U našem narodu, kao i u svakom drugom, postoje dva pola. S jedne strane je pol individualnoga egoizma, a s druge pol kolektivnoga altruizma. Moramo postići dogovor i sklad između ta dva pola.“⁹⁵ Pristup koji su Švehla i Republikanska stranka prakticirali u međuratnoj politici omogućio je stranci velik utjecaj na donošenje političkih odluka i sudjelovanje u stvaranju „socijalnoga konsenzusa“, no isto tako ih je spriječilo u stvaranju masovnijega političkoga pokreta i jasniju diferencijaciju od građanskih stranaka međuratne Čehoslovačke.

Rumunjska

Rumunjski seljaci, 1911.

Rumunjski slučaj vrlo je sličan poljskomu s obzirom da su obje države u svojim granicama nakon Velikoga rata sadržavale područja s međusobno vrlo različitom ekonomskom i političkom poviješću. Tijekom 1918. Kraljevina Rumunjska (tzv. Stara Kraljevina) ujedinila se s Besarabijom (do tada dio Ruske Imperije, danas Moldova), Bukovinom (do tada dio austrijskoga dijela Austro-Ugarske, danas podijeljena između Rumunjske i Ukrajine) i Transilvanijom (do tada dio ugarskoga dijela Austro-Ugarske). Na području predratne Stare Kraljevine osnovana je 1918. Seljačka stranka (*Partidul Țărănesc*, PT), prva agrarna stranka u rumunjskim zemljama. Stranka je baštinila ideologiju koja se na rumunjskom naziva *poporanismul* (rum. *popor* – puk, narod), koja je nastala 1890-ih pod utjecajem ruskoga *narodničestva*. Kao i njihovi ruski uzori, i u rumunjskom slučaju bila je riječ o radikalnom agrarnom socijalizmu, ideji klasnoga sukoba i revolucionarnom programu. Stranka je početkom 1920-ih također surađivala s rumunjskim socijalistima. Istodobno s time, na području Transilvanije postojala je Rumunjska nacionalna stranka (*Partidul Național Român*, PNR), koja je prije 1918. bila glavni politički predstavnik ugarskih Rumunja. Iako stranka jest bila zagovornica agrarne reforme i seljačkih interesa, nacionalno pitanje pretpostavljala je socijalnomu, a loše gospodarsko stanje u regiji smatrala je posljedicom mađarske politike a ne nepravednoga društvenoga sustava. Godine 1926. Rumunjska nacionalna stranka i Seljačka stranka ujedinili su se u novu stranku pod imenom Nacionalna seljačka stranka (*Partidul Național Țărănesc*, PNT). Predsjednik nove stranke postao je bivši predsjednik PNR-a Iuliu Maniu, dok je bivši vođa PT-a Ion Mihalache preuzeo ulogu dopredsjednika. Ujedinjenje je pomoglo proširiti biračku bazu obje stranke, koja je sada postala važan politički čimbenik na nacionalnoj razini. No, unutar stranke nastavile su postojati ideološke razlike koje su

Bugarska

Rumunjski seljaci, 1911.

Pregled agrarno-populističkih pokreta srednjoistočne Europe završit ćemo s Bugarskim zemljoradničkim narodnim savezom (bg. *Български земеделски народен съюз*, BZNS), jednim od najjačaih seljačkih pokreta i najradikalnijim od onih kojima je pošlo za rukom da osvoje vlast. BZNS je osnovan 1899. kao stališka organizacija bugarskoga seljaštva, okupljajući veći broj lokalnih seljačkih udruženja. Prvotna je ideja bila da BZNS bude samo staleška organizacija seljaštva, no na trećem saboru

Rumunjski seljaci, 1911.

prethodile ujedinjenju, a u mnogim mjestima postojale su i paralelne lokalne stranačke organizacije.⁹⁶

Rumunjski seljaci, 1911.

Ideologija PNT-a bila je umnogome slična ostalim agrarno-populističkim strankama u srednjoistočnoj Europi. Stranka je zastupala uspostavu „seljačke demokracije“ i „seljačke države“, kritizirala je liberalizam te se smatrala predstavnicom „trećega puta“.⁹⁷ Kao i druge agrarno-populističke stranke u srednjoistočnoj Europi, i PNT je imao jasan etnički značaj. Iako su u međuratnoj Rumunjskoj oko 30% stanovništva činile razne etničke manjine, PNT je zastupao samo rumunjsko seljaštvo.⁹⁸ Prevlast nacionalnih tema u političkom diskursu stranke, ideološki kompromisi između dviju stranačkih frakcija i sudjelovanje u vlasti u dva navrata (1928.–1931., 1932.–1933.) učinili su da se razvodni stranački program te da stranka čak prihvati neke elemente ekonomskoga liberalizma. To je, posljedično, dovelo do gubitka velikoga dijela seoskoga biračkoga tijela, ali i, što se pokazalo još poraznije, prelaska mlađih stranačkih kadrova u druge stranke i u Codreanuov legionarski pokret.⁹⁹

Rumunjski seljaci, 1911.

No, iako je rumunjski seljački pokret propustio ostvariti trajniji politički utjecaj u zemlji i iskoristiti vlast za provedbu ozbiljnijih reformi, čini se da je sama činjenica njegove političke snage potakla građanske političke elite na interes za agrarne teme i projekt seoske modernizacije. U okviru vlade PNT-a 1932.–1933. kratkotrajno je kao ministar prosvjete služio i Dimitrie Gusti, osnivač znamenite bukureštanske škole sociologije, koja je tijekom međuraća poduzela sveobuhvatna sociološka istraživanja sela, ali i izašla s inovativnim idejama seoske modernizacije. Na taj način, rumunjski je seljački pokret barem posredno omogućio rast znanstvenoga interesa za sociologiju sela i diseminaciju novih ideja o ruralnom planiranju.¹⁰⁰

Rumunjski seljaci, 1911.

Rumunjski seljaci, 1911.

Rumunjski seljaci, 1911.

Rumunjski seljaci, 1911.

organizacije 1901. odlučeno je da se sudjeluje na izborima za bugarski parlament.¹⁰¹

Rumunjski seljaci, 1911.

Ključna figura pokreta bio je Aleksandar Stambolijski koji je tijekom 1900-ih od BZNS-a izgradio pravi politički pokret. Temelje bugarskoga agrarnoga populizma obradio je u djelu *Političke stranke ili stališke organizacije?* iz 1909. godine. Stambolijski je bio materijalist, a svoje je teorije o seljačkoj

^[1] 89 PODGAJNA 2018: 25–32.

^[2] 90 PODGAJNA 2019.

^[3] 91 JACHYMEK 1983: 53–55.; 65–69.

^[4] 92 Osim Republikanske stranke, u tome su bili Čehoslovačka socijaldemokratska stranka, Čehoslovačka pučka stranka, Čehoslovačka narodna demokratska stranka i Čehoslovačka narodna socijalistička stranka.

^[5] 93 MILLER 1999: 190–196.

^[6] 94 PODSTAWSKI 2018.

^[7] 95 HOLEC 2010: 58–60.

^[8] 96 BRETT 2012: 31–34.

^[9] 97 RADU 2017: 53., 55.

^[10] 98 BRETT 2012: 36.

^[11] 99 HOLEC 2010: 56–57.

^[12] 100 MUŞAT 2015; MUŞAT 2019; ROSTÁS 2021.

^[13] 101 BELL 1977: 22., 26.

politici gradio na temelju ozbiljne strane literature: poznato je da je čitao L. H. Morgana, Williama Jamesa i Charlesa Darwina, ali i njemačke ekonomiste te ruske narodnjake i esere.¹⁰² Za razliku od većine ideologa agrarnoga populizma, Stambolijski je zastupao korporativističke ideje, zagovarajući uspostavu organizacija koje bi predstavljale svaki pojedini stališ. Istodobno, bio je vrlo kritičan prema marksizmu i već je u razdoblju bio Prvoga svjetskoga rata ušao u sukob s bugarskim socijalistima.¹⁰³

Bugarski agrarni populisti bili su nepomirljivi protivnici gradske civilizacije. Vjerovali su da će „industrijska epidemija“ s vremenom proći te da će se ljudi vratiti selu i poljoprivredi. Industrijske proizvode smatrali su luksuzom.¹⁰⁴ U slučaju dolaska na vlast, planirali su sveobuhvatne redistributivne mjere utemeljene na radikalnom egalitarizmu. Bitnu ulogu u redistributivnoj politici BZNS-a imao je koncept „radnoga vlasništva“ kojeg je osmislio Rajko Daskalov, jedan od čelnih ljudi pokreta. Prema njegovoj ideji, „zemlja pripada onomu tko ju obrađuje“ te „nitko ne smije imati više zemlje nego on i njegova obitelji mogu obrađivati.“

UkaosukojijevladaouBugarskojnakonporazauPrvomsvjetskom ratu, Stambolijskom i BZNS-u je pošlo za rukom osvojiti vlast u zemlji i početi s provedbom svojih radikalnih ideja. U sklopu agrarne reforme planirali su oduzeti zemljoposjednicima sve iznad 30 hektara i dodijeliti zemlju malim poljoprivrednicima

kako bi se postiglo da svi posjeduju otprilike jednako. Slična pravila uspostavljena su i glede stambene politike u gradovima, pa je su povjerenstva za gradsko stanovanje, koja su djelovala kao dio ministarstva unutarnjih poslova, izbacivala najmoprince iz stanova ako su procijenili da imaju više prostora nego što im je potrebno za život. Vlada Stambolijskoga pokušala je također popularizirati zadružno gospodarstvo, potičući uspostavu poljoprivrednih zadruga širom zemlje, ali i zadruga u ribarstvu, šumarstvu i drugim gospodarskim granama. Osnovana je Obvezna radna služba u koju su novačeni mladi za javne radove. Kao i drugim agrarno-populističkim pokretima, i BZNS je veliku važnost pridavao obrazovanju, pa je provedena opsežna reforma obrazovnoga sustava.¹⁰⁵

Stambolijski i BZNS svojim su politikama stekli mnogo neprijatelja u Bugarskoj: veći dio građanstva i zemljoposjednika našao se pogođen njihovim socijalnim reformama, pokret makedonskih Bugara zamjerao je vladi pro-jugoslavensku vanjsku politiku, a odnosi s komunistima su bili relativno hladni. To je za ishod imalo državni udar koji su zajedno organizirali desna oporba i vojska u lipnju 1923. godine. BZNS je svrgnut s vlasti, a Stambolijski je ubrzo ubijen.¹⁰⁶ U sljedećim godinama, BZNS se podijelio na nekoliko umjerenijih frakcija u Bugarskoj, dok je u političkoj emigraciji u Pragu djelovala radikalna skupina koja je zastupala agrarni socijalizam i održavala veze s Kominternom. Stranka se u vlast vratila tek 1945. kao dio pro-komunističkoga Domovinskoga fronta.

Ovaj kratki pregled povijesti i ideologije četiriju agrarno-populističkih pokreta u srednjoistočnoj Europi ukazuje na nevjerojatno visoku razinu ideološke sličnosti među njima. Svi su oni pokušavali naći „treći put“ između marksističkoga socijalizma i kapitalizma, svima je zajedničko zalaganje za „seljačku demokraciju“, i kod svih postoje više ili manje prisutne egalitarne i redistributivne ideje. Te su sličnosti tim čudnije uzme li se u obzir da ti pokreti nisu proistekli iz jednoga središta, niti je imao stabilnu političku centralu iz koje

bi dobivao političko-ideološke naputke, kao što je recimo bio slučaj s komunističkim pokretima i Kominternom u međuraću. Ipak, unatoč velikim ideološkim sličnostima, agrarno-populistički pokreti u regiji imali su različite političke putanje i shodno tomu njihov se utjecaj na politička i društvena zbivanja razlikovao od zemlje do zemlje. Zbog toga ni snaga egalitarnoga sindroma koji su ostavili kao svoju političku baštinu nije jednaka u svim zemljama srednjoistočne Europe.

EGALITARNI KONSENZUS NAKON 1945.

Nakon poraza njemačkoga poretka u Europi 1945. u srednjoistočnoj Europi vlast su preuzele pro-sovjetske komunističke partije koje su ubrzo, u sljedećih nekoliko godina, u svojim zemljama uspostavile socijalističke sustave. Nakon sloma socijalističkih sustava u regiji 1989./1990. uobičajilo se prisutnost egalitarnih normi tumačiti kao posljedicu upravo te komunističke vladavine. Pokazali smo kako je to bio slučaj s diskursom o uzrocima egalitarnoga sindroma u Hrvatskoj, no slična su se objašnjenja pojavljivala i za druge zemlje. Velik je broj istraživanja ukazao na postojanje jasnoga pravila da egalitarne norme puno jače u postsocijalističkim zemljama srednjoistočne Europe nego u zapadnoj Europi.¹⁰⁷

U stvarnosti, komunističke vlade u poslijeratnom razdoblju imale su pretežno ambivalentan odnos prema egalitarizmu. U uvjetima gospodarske nerazvijenosti i ratom razrušenoga gospodarstva, egalitarne ideje koje je zagovarala radnička i seljačka baza sukobile su se s „bitkom za proizvodnju“, odnosno svojevrsnim producerizmom koji su zagovarale socijalističke političke elite, tada *junior* partneri u komunističkim koalicijskim vladama. Umjesto jednake raspodjele plaća, sovjetski *stahanovizam* smatrao se poželjnijim idealom.¹⁰⁸ Kao što Rákosnik objašnjava na primjeru Čehoslovačke, u prvim poslijeratnim godinama komunisti su koristili egalitarne sentimente koji su tijekom međuraća usađeni u kulturne obrasce velikog dijela stanovništva, pa su čak i u ustave ugradili razna socijalna prava. To im je omogućilo da osiguraju konsenzualnu potporu pučanstva za provedbu socijalnih i ekonomskih reformi.¹⁰⁹ No, već 1950-ih našli su se u problemima je egalitarna društvena davanja nisu mogla biti pomirena s ekonomskim potrebama zemlje. Tada je egalitarizam zamijenjen svojevrsnim meritokratskim načelom prema kojemu svako ima dobiti sukladno onomu

koliko je učinio za društvo.¹¹⁰ Slični „oportunistički“ odnos prema egalitarizmu uočen je i kod poljskih komunista. Dok je u javnosti postojala prevlast egalitarnih normi, a svaki luksuz ili pretjerana potrošnja su nailazile na društvenu osudu, vlada je istodobno često provodila ekonomske politike koje su bile posve nekonzistentne s time, a uskoro je počela promicati i „socijalističku meritokraciju“. Nakon 1980., egalitarizam je u Poljskoj posve odbačen u režimskom diskursu i počelo se promicati ideju da su dohodovne nejednakosti poželjne za gospodarski rast te da je učinkovitost važnija od jednakosti.¹¹¹ Upravo je taj sukob „socijalističke meritokracije“ i producerizma, s jedne strane, te egalitarizma baštinjenog od prije 1945., s druge strane, ono na što Županov misli kada govori o sudaru implicitne i eksplicitne kulture u jugoslavenskom društvu 1960-ih. Dok je implicitna kultura sadržavala snažne egalitarne norme (neovisno o njihovim izvorštima), eksplicitna kultura razvijenoga socijalizma zbog ekonomskih se potreba udaljila od radikalnoga egalitarizma i prigrlila ideje „kolektivnoga poduzetništva“ i industrijalizma.¹¹²

Komunistička je vlast, dakle, u drugoj polovici 1940-ih započela s nacionalizacijom privatnih gospodarskih subjekata, kolektivizacijom poljoprivrede i provedbom raznih socijalnih i ekonomskih reformi. Iako egalitarne ideje imaju veliku ulogu u marksističkoj ideologiji, glavni motiv iza tih zahvata nije bio ostvarenje društvene jednakosti nego društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Ipak, neovisno o tomu, snažna prisutnost egalitarnih normi komunistima je poslužila za stvaranje političkoga konsenzusa potrebnoga za dubinsku preobrazbu društva. Nakon završetka reformi, a potaknuti ekonomskom nuždom, komunistički su režimi u određenoj mjeri odbacili egalitarnu paradigmu i zamijenili ju raznim, manje ili više suptilnim, oblicima producerizma.

^[102] BELL 1977: 59., HOLEC 2010: 53–54.

^[103] BELL 1977: 60–71.

^[104] HOLEC 2010: 53.

^[105] BELL 1977: 163–181.

^[106] BELL 1977: 208–237.

^[107] HADARICS 2016: 172.

^[108] GRAAF 2018: 96., 100.

^[109] RÁKOSNIK 2013: 151–152.

^[110] RÁKOSNIK, ŠUSTROVÁ 2023: 215.

^[111] ZABOROWSKI 2000: 80–81.

^[112] ŽUPANOV 1985: 358–360.

ZAKLJUČAK

Teorija egalitarnoga sindroma hrvatskoga sociologa Josipa Županova u proteklih je desetak godina bila predmetom duge i plodne polemike između nekoliko hrvatskih sociologa, politologa i ekonomista. Županovljeva teorija kaže da u hrvatskom društvu postoji „cluster“ egalitarnih kulturnih normi, perspektiva i stavova koje zajedno čine egalitarni sindrom. Taj je egalitarni sindrom, pak, prepreka društvenomu i gospodarskomu razvitku Hrvatske – kao što je to bio u socijalističkom razdoblju, tako i u suvremenom tržišnom kapitalističkom sustavu. Teorijski i metodološki vidovi Županovljeva istraživanja iz 1960-ih naišli su na ozbiljne kritike u tim polemika 2010-ih, no nova su empirijska istraživanja zatim potvrdila postojanje egalitarnoga sindroma u hrvatskom društvu.

Županov i drugi zagovornici postojanja egalitarnoga sindroma njegove su uzroke najčešće tražiti u predmodernom agrarnom društvu, smatrajući ih ostatkom duboko usađenih kulturnih obrazaca. Ipak, historijskosocioloških istraživanja koja bi potvrdila tu, tradicionalističku hipotezu o ishodištu egalitarnoga sindroma, još uvijek nema. Njezini se zagovornici stoga ograničuju na empirijska istraživanja koja potvrđuju veću prisutnost egalitarnih normi kod poljoprivrednoga stanovništva u Hrvatskoj. No, kao što smo argumentirali u izvještaju, prevlast egalitarnih normi u današnjem društvu nije odraz predmodernih kulturnih obrazaca nego socijalizacije u okviru modernoga društva i obrazovnoga sustava. Nešto rjeđe uzroke egalitarnoga sindroma traži se u socijalističkom razdoblju, kada je društvo bilo podvrgnuto marksističkoj ideološkoj indoktrinaciji. No, činjenica da je su egalitarne norme bile snažno prisutne i u hrvatskom i u drugim društvima srednjoistočne Europe još u drugoj polovici 1940-ih ukazuju

na to da uzroci njihovoj raširenosti ne mogu biti u obrazovnom sustavu i medijskoj propagandi tijekom socijalističkoga razdoblja.

Nasuprot tomu, u ovom izvještaju predložili smo alternativnu hipotezu prema kojoj ishodište egalitarnoga sindroma treba tražiti u međuratnom razdoblju i djelovanju agrarno populističkih pokreta u srednjoistočnoj Europi. Na primjeru Hrvatske seljačke stranke (HSS) u Hrvatskoj ukazali smo veliku prisutnost egalitarnih ideja u njezinoj „seljačkoj ideologiji“. HSS je tijekom 1920-ih i 1930-ih uspio izgraditi široku potporu među hrvatskim biračima, koja je na vrhuncu dosegla i do 80% glasova hrvatskoga biračkoga tijela, a istodobno je posjedovao instrumente kojima je mogao oblikovati javno mnijenje, poput mreže vlastitih medija i masovnih društvenih organizacija pod svojom kontrolom. Sve to upućuje nas na zaključak da je razumno vjerovati kako je HSS tijekom međuraća nametnuo egalitarne norme u hrvatskom društvu.

Na primjeru poljskih, čehoslovačkih, rumunjskih i bugarskih agrarno-populističkih pokreta možemo vidjeti da je „seljačka ideologija“ u gotovo jednakom obliku – uz neznatne nacionalne razlike – postojala i u drugim zemljama srednjoistočne Europe, odnosno da nije hrvatski specifikum. Prisutnost egalitarnih normi u cijeloj regiji, koja je utvrđena nakon 1990. brojnim empirijskim istraživanjima, dakle, moguće je objasniti kao baštinu agrarno-populističkih pokreta iz međuraća. To nas, pak, navodi na zaključak da, nasuprot suvremenim istraživanjima populizma, pojava populističkih pokreta nije posljedica rastućih nejednakosti nego da je populizam sâm najčešće izvorište egalitarnoga diskursa.

Literatura

- ANČIĆ, Mladen. (2008). Što 'svi znaju' i što je 'svima jasno': Historiografija i nacionalizam. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- ARALICA, Višeslav. (2016). *Kmet, fiškal, hajduk. Konstrukcija identiteta Hrvata 1935.–1945.* Zagreb: Naklada Ljevak.
- BELL, John D. (1977). *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899–1923.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- BILANDŽIĆ, Dušan. (1999). *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb: Golden marketing.
- BOBAN, Ljubo. (1974). *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.–1941.: Iz povijesti hrvatskog pitanja, sv. 1–2.* Zagreb – Rijeka: Liber, Otokar Keršovani.
- BRETT, Daniel. (2012). Normal Politics in a Normal Country? Comparing Agrarian Party Organization in Romania, Sweden and Poland before 1947. *New Europe College Yearbook* 12, str. 21–52.
- BURIĆ, Ivan, ŠTULHOFER, Aleksandar. (2020). *Egalitarni sindrom. Sučeljenost kulture i društvenog razvoja?* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- CANOVAN, Margaret. (1981). *Populism.* New York – London: Harcourt Brace Jovanovich.
- CIFRIĆ, Ivan. (2017). Život i djelo Josipa Županova. U: *Josip Županov 1923. – 2004.*, ur. Ivan Cifrić, str. 9–11. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- CRLJEN, Daniel (pr.). (1942). *Načela hrvatskog ustaškog pokreta.* Zagreb.
- DOLENEC, Danijela. (2014). Preispitivanje „egalitarnog sindroma“ Josipa Županova. *Politička misao* 51 (4), str. 41–64.
- DOLENEC, Danijela, ŠIRINIĆ, Daniela. (2018). Još uvijek teorijska fantazija: egalitarni sindrom Josipa Županova. *Politička misao* 55 (3), str. 7–42.
- FANUKO, Nenad. (1998). Zapovjedništvo operativne grupe Zagreb i počeci hrvatske sociologije vojske i rata. U: Ozren Žunec, *Rat i društvo: Ogleđi iz sociologije vojske i rata*, str. 7–15. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- FOSTER, George M. (1965). Peasant Society and the Image of Limited Good. *American Anthropologist* 67 (2), str. 293–315.
- GLOJNARIĆ, Mirko. (1936). *Voda govori: Ličnost, izjave, govori i politički rad vode Hrvata dra. Vladka Mačeka.* Zagreb: Danica.
- GRAAF, Jan de. (2018). *Socialism Across the Iron Curtain.* New York: Cambridge University Press.
- HADARICS, Márton. (2016). Motivational and Ideological Underpinnings of Welfare Preferences and Eastern and Western Europe. *Europe's Journal of Psychology* 12 (1), str. 169–190.
- HARAMIJA, Predrag. (2017). Prisutnost i posljedice svjetonazorskog nasljeđa komunizma. *Bogoslovska smotra* 87 (4), str. 863–883.
- HERCEG, Rudolf. (1940). *Seljačka Sloga: Idejno čistište hrvatskog i razsadište svjetskog seljačkog pokreta.* Zagreb: Seljačka Sloga.
- HOLEC, Roman. (2010). Ideové zdroje medzinárodného agrarizmu a jeho národných špecifik. U: Josef Harna, Blanka Rašticová (ur.), *Agrárni strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace*, str. 51–72. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti.
- JACHYMEK, Jan. (1983). *Mysli polityczna PSL „Wyzwolenie“ 1918–1931.* Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka. (1973). Radnička politika Hrvatske seljačke stranke 1921–1941. *Časopis za suvremenu povijest* 5 (1), str. 65–81.
- KATANEC, Mihovil. (1936). Seljačtvo kao subjekt. *Seljačka sloga* 1 (4).
- KATUNARIĆ, Vjeran. (2011). Od egalitarnog sindroma do izvrsnosti: o načinima legitimiranja društvenih nejednakosti. *Politička misao* 48 (3), str. 11–34.
- KRIZMAN, Bogdan. (1972). Osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke (1904–1905). *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 2 (1), str. 105–179.
- KVAKAN, Pavao. (1936). Seljačko i narodno gospodarstvo. *Seljačka Sloga* 1 (7)
- LEČEK, Suzana. (1996). Organizacija i oblici djelovanja 'Seljačke sloge' (1925.–29.). *Časopis za suvremenu povijest* 28 (3), str. 357–378.
- LEČEK, Suzana. (2022). „Ne možemo samo čekati“ – Seljačka sloga i izvaninstitucionalna prosvjeta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (1925.–1941.). *Cris* 24 (1), str. 44–58.
- LEČEK, Suzana; PETROVIĆ LEŠ, Tihana. (2010). *Znanost i svjetonazor: Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941.* Zagreb: Srednja Europa, Hrvatski institut za povijest.
- MAČEK, Vladko. (1937). *Bit hrvatskoga seljačkoga pokreta.* Zagreb: Dom Stjepana Radića.
- MAUSS, Marcel. (1990). *The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies.* London – New York: Routledge.
- MILANOVIĆ, Branko. 2023. *Visions of Inequality. From the French Revolution to the End of the Cold War.* Cambridge, Massachusetts; London, England: Belknap Press of Harvard University Press.
- MILLER, Daniel E. (1999). *Forging Political Compromise: Antonín Švehla and the Czechoslovak Republican Party, 1918–1933.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- MOORE, Barrington, Jr. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World.* Boston: Penguin University Books.
- MUDDE, Cas. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39 (4), str. 541–563.
- MUŠAT, Raluca. (2015). Prototypes for modern living: planning, sociology and the model village in inter-war Romania. *Social History* 40 (2), str. 157–184.
- MUŠAT, Raluca. (2019). Making the Countryside Global: The Bucharest School of Sociology and International Networks of Knowledge. *Contemporary European History*, 28 (2), str. 205–219.
- PETRIĆ, Hrvoje. (2015). O braći Radić i počecima Hrvatske pučke seljačke stranke. U: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: Zbornik radova*, str. 539–606.
- PIKETTY, Thomas. 2022. *A Brief History of Equality.* Cambridge, Massachusetts; London, England: Belknap Press of Harvard University Press.
- PODGAJNA, Ewelina. (2018). Požadana wizja państwa – Polska ludowa w myśli politycznej Wincentego Witosa. *Mysli Ludowa* 10, str. 21–37.
- PODGAJNA, Ewelina. (2019). Selected social problems of rural areas in political thought of Wincent Witos. *Wschód Europy: Studia Humanistyczno-Społeczne* 5 (2), str. 52–68.
- PODSTAWSKI, Maksymilian. (2018). Milan Hodža – ideologist and leader of Czechoslovakian agrarians. *Mysli Ludowa* 10, str. 229–250.
- RADIĆ, Antun. (1936). *Sabrana djela, sv. I., Narod i narodoznanstvo.* Zagreb: Seljačka sloga.
- RADIĆ, Antun. (1936). *Sabrana djela, sv. III., Dom 1901.* Zagreb: Seljačka sloga.
- RADIĆ, Antun. (1936). *Sabrana djela, sv. VII., Seljački nauk.* Zagreb: Seljačka sloga.
- RADIĆ, Stjepan. (1928). Moj politički životopis. *Seljačka prosvjeta*, br. 6–8.
- RADU, Sorin. (2017). „Peasant Democracy“ or What It Was Like to Practice Politics in Countryside Romania between the Two World Wars. U: Sorin Radu, Oliver Jens Schmitt (ur.), *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda*, str. 25–58. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- RÁKOSNIK, Jakub. (2013). Egalitarianism, Welfare Policies and the Legitimation of Political Regimes. The Case of the Czech Republic. *Narodna umjetnost* 50 (1), str. 146–162.
- RÁKOSNIK, Jakub, ŠUSTROVÁ, Radka. (2023). State Socialist Biopolitics. Four Stages of Human Development in Post-War Czechoslovakia. Barbara Klich-Kluczevska, Joachim von Puttkamer, Immo Rebitschek (ur.), *Biopolitics in Central and Eastern Europe in the 20th Century: Fearing for the Nation*, str. 195–225. London – New York: Routledge.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. (1984). *Struktura tradicijskog mišljenja.* Zagreb: Školska knjiga.
- ROGIĆ, Ivan. (2000). *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- ROSTÁS, Zoltán. (2021). The Birth of the Myth of the Unaffiliated Sociologist. *Belvedere Meridionale* 33 (3), str. 76–89.
- SAETZ, Debra, WHITE, Stuart. (2024). What is wrong with inequality? *Oxford Open Economics* 3 (2024), 1, str. 4–17.
- SEITZ, Aleksandar. (1943). *Put do hrvatskog socializma: Govori i članci državnog saveznika prof. Aleksandra Seitza.* Zagreb: Glavni savez staliških i drugih postrojbi.
- STIPETIĆ, Vladimir. (1959). *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ŠALAJ, Berto. (2012). Suvremeni populizam. *Anali Hrvatskog politološkog društva* 9 (1), str. 21–49.
- ŠARINIĆ, Ivo. (1935). *Ideologija hrvatskog seljačkog pokreta.* Zagreb: Nakladni zavod Jos. Čaklović.
- ŠUTE, Ivica. (2010). *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.–1941.* Zagreb: Srednja Europa.
- TADIĆ, Darinka, ŽUPANOV, Josip (1985). Ekonomske aspiracije i društvena norma egalitarnosti. U: Josip Županov, *Samoupravljanje i društvena moć*, str. 329–361. Zagreb: Globus.
- TRENCŠÉNYI, Balász. (2014). Transcending Modernity: Agrarian Populist Visions of Collective Regeneration in Interwar East Central Europe. U: Diana Mishkova, Balász Trencsényi, Marja Jalava (ur.), *'Regimes of Historicity' in Southeastern and Northern Europe, 1890–1945*, str. 119–145. London: Palgrave Macmillan.
- VITKOVIĆ, Stanko. (1942). Rad i plaća. *Hrvatska smotra* 10 (2)
- VRANIĆ, Igor; MARIĆ, Leo. (2024). Metamorphosis of Parliamentarian Elites in Croatia, 1910–1925. U: Vlad Popovici, Alice Velková, Martin Klečacký (ur.), *Climbing up the Social Ladder? Social Mobility of Elite in East-Central Europe in the Long 19th Century*, str. 53–76. Berlin – Boston: De Gruyter Oldenbourg.
- VRTAR, Stjepko. (1937). Glasno čitaj, da i mi čujemo. *Seljačka sloga* 2 (1)
- ZABOROWSKI, Wojciech. (2000). Social Structure, Political Affiliation, and Anti-Egalitarianism. U: Slomczynski, Kazimierz M. (ur.), *Social Patterns of Being Political: The Initial Phase of the Post-Communist Transition in Poland*, str. 79–90. Warsaw: IFiS Publishers.
- ŽUPANOV, Josip. (1985). Proizvođač i riziko. U: Josip Županov, *Samoupravljanje i društvena moć*, str. 27–55. Zagreb: Globus.
- ŽUPANOV, Josip. (1977). Egalitarizam i industrijalizam. U: Josip Županov, *Sociologija i samoupravljanje.* Zagreb: Globus.
- ŽUPANOV, Josip. (1995). Dominantne vrijednosti hrvatskog društva. U: Josip Županov, *Poslije potopa*, str. 172–184. Zagreb: Globus.
- ŽUPANOV, Josip. (1998). *Zaboravljeni rat. Sociologija jednog sjećanja.* Zagreb: Irida.

POPULIST POLITICS AND EGALITARIAN IDEAS IN INTERWAR EUROPE

A CASE STUDY OF CROATIA

Summary

The contemporary academic discussions about equality and inequality in Europe are imbued with the egalitarian paradigm. Egalitarian notions dominate curricula in the political science and sociology departments of Western European universities, whereas some of them even offer separate postgraduate studies in Global Inequalities with a strong egalitarian normative approach.

However, Croatian academia has witnessed the opposite trend with the recent surge in scientific interest in the works of the notable Croatian sociologist Josip Županov (1923–2004) and his theory of the egalitarian syndrome. Josip Županov, once a member of the communist armed resistance to the Italian and German occupation during the Second World War and an ardent communist in the early years of Titoist Yugoslavia, became one of the leading Croatian sociologists in the 1960s, holding that title until his very end. Županov's greatest contribution to Croatian sociology was the theory of the egalitarian syndrome, usually claimed to be the most relevant theory developed by Croatian sociology to date.

In his sociological research on the social norms of Croatian workers in the early 1960s – in the context of the Yugoslav socialist self-management system – Županov noticed the widespread prevalence of several egalitarian norms. In the following years, based on further research and dialogue with contemporary anthropological research, he formulated the theory of the egalitarian syndrome. The egalitarian syndrome, he claimed, consists of seven different manifestations of radical egalitarian values and perspectives that, taken together, constitute a major obstacle to the economic development of Croatia in the 20th century.

Županov's writings gained new popularity in post-communist Croatia in the 1990s, when they offered an interesting explanation of the problems Croatian society faced during the process of its transition to a market economy. Particularly, in recent years a number of political scientists, sociologists, and economists have debated the empirical validity and theoretical implications of his theory of the egalitarian syndrome.

Nevertheless, the historical roots of the egalitarian syndrome in Croatia have remained on the margins of those polemics. Some sociologists, including Županov himself, located its source in the social norms of pre-modern rural culture, characterised in Croatia by the communal family (as opposed to the modern nuclear family) and non-capitalistic modes of production. Others pointed to the 45 years of communist rule in Croatia as the cause of the endurance of egalitarian norms. Against the traditionalist and socialist hypothesis, this report proposes the alternative one, situating the roots of the egalitarian syndrome in the agrarian populist movements of the interwar era.

The strongest political force in Croatia between the First and the Second World War was the Croatian Peasants' Party, led by Stjepan Radić and Vladko Maček. The so-called "peasant ideology" promoted by the party advocated a majority of the five dimensions of the egalitarian syndrome described by Županov. Besides, the party was critical of liberal capitalism and modern urban civilisation in general. Since it was the biggest political party throughout these two decades, obtaining the support of 70–80% of the Croatian electorate and possessing a network of media and grassroots organizations, it is reasonable to believe that it had the ability to shape social norms in Croatia.

After describing egalitarian ideology of the Croatian Peasants' Party, the report presents political trajectories and ideologies of the leading agrarian populist movements in the East Central Europe during the interwar era. Namely, those include people's movement in Poland, Republican Party of Farmers and Peasants in Czechoslovakia, National Peasants' Party in Romania, and Bulgarian Agricultural National Union. Closer look at their ideologies leads us to conclude that all of them advocated certain level of egalitarianism and anticapitalism.

The last chapter analyses political and economic consequences of the prevalence of egalitarian syndrome. By disseminating egalitarian ideas, all of the agrarian populist movements paved the way for the easier acceptance of Marxist ideology in the region after 1945, thus helping communist regimes to establish political legitimacy. Furthermore, economic consequences of the egalitarian syndrome are among the causes of economic underdevelopment of the East Central Europe.

A series of horizontal lines for writing, spanning the width of the white page.

newdirection.online @europeanreform

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament. The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.

